ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft
2018. szeptember / XXX. évfolyam 7. szám

szombat

Tamás Pál:
Új asszimilációs mintázatok

Gadó János:
Orbán és Netanjahu – miért van szükségük egymásra?

Merre tovább, Rabbiképző?
Bíró Tamás
és Riszovannij Mihály írásai

Zsidók és zsidóság Magyarországon 2017-ben

Nehéz mintavétel

Interjú Kovács András szociológussal

Csányi 5
ZSIDÓPONT

Együtt élünk Erzsébetvárosban

A Csányi5 Évadnyitó Fesztiválja

2018. szeptember 2.
vasárnap 16:00–20:00

NE FELEJTSÉTEK!
A hosszú, forró nyár után, szeptember 2-án nyitjuk a 2018-19-es évadot a Csányi5-ben.

RÉSZLETES PROGRAM:

- 16:00–16:45 **Náim**, a Lauder Iskola Diák Klezmer Zenekarának koncertje
- 16:45–17:00 A Fortepan Erzsébetvárosi Fotóiból készült slide show kiállításmegnyitója – megnyitja: **Tamási Miklós**
- 17:00–17:45 Együtt Élünk Erzsébetvárosban séta **Deák Gáborral** (regisztrációhoz kötött, a résztvevők száma korlátozott, regisztráció a csanyi5@eromuvhaz.hu címen)
- 17:00–17:45 Zsidó tapaszok **Fűszeres Eszterrel** és bodak, cigánykenyér-sütés **Csík Valival** és **Juhász Anitával**
- 17:00–17:45 Gangkoncert **Magyar Borival** és **Kardos Dániellel**
- 18:00–18:45 Rendhagyó Irodalmi Tárlatvezetés **Deák Gáborral**, **Takáts Andreával** és **Téri Sándorral** (regisztrációhoz kötött, a résztvevők száma korlátozott, regisztráció a csanyi5@eromuvhaz.hu címen)
- 18:00–18:45 Beszélgetés az együttélésről **Katz Dávid** (24.hu) vezetésével **Farkas Franciska** és **Kálid Artúr** színművészekkel.
- 19:00–20:00 Zárókoncert: **Gipsy Night Trió** játszik

KÖZBEN utcai vigadalom • arcfestés • henna • gyöngytetoválás • bűvészsuli • gólyalábasok • akrobaták • mozaikkészítés • irodalmi kukkoló

A kávézóban mindenki csillapíthatja éhét és szomját.
Az egész rendezvény alatt saksuka és cigány lecsó kóstolás.
A program ingyenes. A programváltozás jogát fenntartjuk.

A programot a 7. kerületi Cigány Kisebbségi Önkormányzat támogatja

Cím: 1077 Budapest, Csányi utca 5. | A program ingyenes

TARTALOM

4 | Gadó János:
Orbán és Netanjahu
(Miért van szükségük egymásra?)

6 | Jeruzsálem –
Tusnádfürdő felől nézve
(Izrael csupán Magyarország pajzsa a migrációval szemben?)

8 | Tamás Pál:
Új asszimilációs mintázatok

11 | „A mintavétel sokkal nehezebb volt”
(Interjú Kovács Andrással)

14 | Riszovannij Mihály:
Rabbiképzés Németországban napjainkban

19 | Biró Tamás:
Rabbiképző:
paradigmaváltások

24 | „Piaci alapú működés”
(Szatmári Péter, a Milton Friedman egyetem megbízott rektora)

26 | Szakképzés – ami még hiányzott a Mazsihisz portfoliójából

27 | Finály Gábor:
Eljött az ortodox rabbinők korszaka

28 | Nagy Britannia:
Felavatták az első ortodox női rabbit

29 | Egy piaci pogrom színpadon

31 | „Legyőzhetetlenül egyedül próbálja értelmessé tenni saját halandóságát”

34 | Véresmajori útikalauz

14–18. RABBIKÉPZÉS NÉMETORSZÁGBAN

szombat

2018. szeptember
5778. elul / tisri

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:
Deák Gábor, Itamár Jáoz-Keszt
Kovács András, Seres László
Tatár György, Turán Tamás

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Szenthe Antónia szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:
Uri Asaf, Bassa László, Csáki Márton
Németh Ványi Klári, Schranez Rebeka
Szarka Zsuzsa, Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
EMIH
Mazsihisz
Mazsök
Miniszterelnökség
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult: 2018. augusztus 17-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1054 Budapest, Tüköry utca 3.
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org

Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.
HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

Gadó János

ORBÁN ÉS NETANJAHU

Miért van szükségük egymásra?

Orbán Viktor és Benjamin Netanjahu olyan szívélyességgel tárgyaltak, ami a normális diplomáciai üzemmenetre többnyire nem jellemző.

A politikához nem kapcsolódó gesztusok – mint a magyar zsidó múzeum bővítése, magyar kulturális programok szervezése, másfelől a Puskás fociakadémia említése (mintha Netanjahunak ez valóban szívügye lenne), valamint a vacsora-vendéglátás – mind arról szólnak, hogy a látogatás politikai súlyán túl annak szimbolikus jelentőségét is kölcsönösen fontosnak tartották.

Külön érdekesség volt Orbán Viktor látogatása az askenázi főrabbinál, valamint szívélyes eszmecseréje a Siratófalhoz kirendelt rabbival – ami ugyancsak nem szokványos része a diplomáciai protokollnak. Izraelbe látogató politikusokra nem jellemző, hogy ilyen látványosan ortodox rabbik társaságában fényképezkedjenek.

Ugyancsak fontos üzenet, hogy – Kurz osztrák kancellárhoz hasonlóan – Orbán sem látogatott el Ramallahba, a Palesztin Autonómia központjába. Ramallah a nyugat-európai vezetők kihagyhatatlan programpontja. (Legutóbb, izraeli útja során, Vilmos brit herceg is járt itt.) A palesztinok, ki nem mondva, Izrael antitéziseként jelennek meg a világ közvéleménye előtt, ezért a ramallahi látogatás mindig felemelt ujj, erkölcsi intelem Izrael felé: van valami a rovásotokon, ezt számon tartjuk és az elszámolásnak meg kell történni. Mivel a palesztinok, mint elnyomott kisebbség jelennek meg a köztudatban, ezért ők a polkorrekt, kisebbségvédő, befogadó, elnyomottak pártján álló Nyugat-Európa liblingjei. Közép-Európa országai viszont, ahol a politikai agenda csúcsán áll a migráns-ellenesség, most nem tekintik vonzó partnernek az arab, túlnyomóan moszlim palesztinokat, akiknek identitásában a menekült mivoltuk a meghatározó.

Ezelőtt tíz évvel a honi jobboldali, antiszemita média egyszerre szidta a kozmopolitákat (magyar és nemzetközi zsidók) és a cionistákat (izraeli zsidók) és imádta a palesztinok szenvedéseit a zsidók nyakába varrni. A menekültválság kezdete óta a palesztinok már nem olyan kedvelt áldozatok a honi nacionalista jobboldalon, míg a cionista zsidók (izraeliek) feljebb léptek a kedveltségi rangsorban.

*

Orbán Viktor, a kicsiny, tízmilliós Magyarország miniszterelnöke komoly ismertségre és szimbolikus jelentőségre tett szert azzal, hogy a migránsellenes politika talán legkonzekvensebb képviselője a regnáló európai kormányfők között. E téren a V4-ek kormányfői közül is kiemelkedik. Mint az

lenni szokott, az idegenellenesség a jogállam gyengítésével is párosul, így Orbán valóságos mumus a mainstraem Nyugat-Európában (ha nem is festik őt ördögként a falra, mint nálunk a kormány Soros Györgyöt.)

Netanjahu izraeli miniszterelnöknek pedig pont ilyen partnerre van szüksége. Nem a demokráciaellenesség okán, hanem azért, mert Orbán szemben áll az Izrael-kritikus EU-fősodorral, éppúgy, mint ő. Orbánnak van bizonyos befolyása az EU-ban, az (erősen) jobboldali erők egyik mozgósító figurája. Orbánnak lehet esélye arra (reméli Netanjahu), hogy az EU politikáját valamelyest jobbra tolja. Ma ugyanis az emberjogi diskurzusba mélyen berögzült baloldal Izrael legádázabb ellenfele. (Lásd a brit baloldal vezetőjét, Jeremy Corbynt.)

*

Az európai kisebbségvédelem és befogadás szellemisége a fasizmus borzalmas tapasztalatai nyomán vált dominánssá: a másságot nem kirekeszteni, démonizálni és elpusztítani kell, hanem megérteni és elfogadni. „Te is más vagy, te sem vagy más."

Sajnos azonban az antirasszizmus/kisebbségvédelem/befogadás ideológiája is a nemes, univerzalista eszmék sorsára jutott: uralkodó eszmévé válván vulgarizálták, kiforgatták eredeti mivoltából, nemes jelszavait primitív furkósbotként kezdték használni. Mindennek bemutató előadására 2001-ben került sor, az ENSZ Durbanben tartott rasszizmus-ellenes konferenciáján. A nemes eszmék jegyében ekkor valóságos lincspartit rendeztek: kirekesztő, rasszista, elnyomó országok képviselői Izraelt vádolták meg rasszizmussal, népirtással, beleértve természetesen a palesztin gyerekek meggyilkolását. A rasszizmus-ellenes összejövetel Izrael-ellenes gyűlöletünnepséggé fajult. Mindez párhuzamosan megjelent a médiában is: az ekkor zajló Al Aksza intifáda polkorrekt közvetítésében ártatlanul szenvedő palesztinok és kegyetlen izraeli katonák jelentek meg a tévéképernyőkön, amit százmilliók láthattak.

Ezzel a visszájára fordított, antiszemita fegyverré vált emberjogi diskurzussal a mai demokratikus Nyugat-Európa nagy része éppen úgy nem tud mit kezdeni, mint ahogy a harmincas években a haladó nyugati értelmiség egy része nem tudott mit kezdeni a sztálini borzalmakkal. Hiszen ha elhiszi őket, egész világképe összeomlik.

*

Izraelben ekkor bukott meg a baloldal: ők a béketárgyalások során komolyan vették e nemes eszméket, komolyan törekedtek a méltányos békekötésre a palesztin kisebbséggel, ám a válasz véres intifáda volt, egyáltalán nem titkolt antiszemita retorikával körítve, amit a polkorrekt Európa nem volt hajlandó tudomásul venni. Mint rendesen, a zsidó állam volt a kísérleti terep, ahol a nemes jelszavak a gyakorlatban vizsgáztak. Az addig békepárti izraeli többség a saját bőrén érezte az emberjogi diskurzus hamisságát: a gátlástalan terroristák őket vádolták rasszizmussal,

népirtással, a nyugati közönség pedig előzékenyen elhitte a vádakat.

Ennek a diskurzusnak volt jóhiszemű, őszinte szívű harcosa a mélyen rokonszenves Barack Obama, és ez a politika bukott meg Amerikában 2016-ban, amikor az alsó középosztály észrevette, hogy ők – az új diskurzus szerint – már nem emberibb körülményekért küzdő munkavállalók, hanem rasszistagyanús fehérek. Így jutott hatalomra egy kevésbé szeretetre méltó személyiségű elnök, aki megtartotta, amit ígért, és felrúgta az emberi jogi diskurzusra építő nyugati együttműködési rendszert. Ennek egyik fő haszonélvezője Izrael, mivel az amerikai ENSZ-küldöttek, európai kollégáiktól eltérően, nem haboznak néven nevezni a humanista szósszal leöntött antiszemita gyűlöletrituálékat az ENSZ-közgyűlésen, az Unescóban és másutt.

Ennek a diskurzusnak a válságát éli át most Nyugat-Európa, amelyet azonban ez a válság sokkal súlyosabban megrendített, mint Izraelt vagy Amerikát. A Hitler utáni, békés együttműködésre épülő Európának ugyanis ez a diskurzus, a másság tisztelete volt az alappillére, mentsvára. Ha ez összeomlik, ugyan mi akadályozza meg, hogy visszatérjenek a 20. század szörnyűségei? – kérdezik politikusok, gondolkodók és közemberek. A haladó Európa ezért nagy félelmében – érthető, de nem igazolható módon – ragaszkodik a félresiklott modellhez. Ennek a modellnek szellemében tárgyal ma Nyugat-Európa a magát diszkrimináció áldozataként feltüntető Iránnal, azzal az elnyomó rezsimmel, amely a leggátlástalanabb nyíltsággal hirdeti a zsidó állam elpusztítását.

Ennek a diskurzusnak a válságából profitál gazdagon az Orbán-rendszer, amely soha nem volt fogékony ezekre az eszmékre, azt sem tűzte zászlajára, ami ezekből méltányos és megvalósítható volt, legfeljebb nem akadályozta megvalósulásukat. Soha nem végezte el az 1945 előtti po-

JERUZSÁLEM – TUSNÁDFÜRDŐ FELŐL NÉZVE

Izrael csupán Magyarország pajzsa a migrációval szemben?

Benjamin Netanjahu izraeli miniszterelnök magyarországi látogatásakor, és Orbán Viktor magyar miniszterelnök minapi izraeli vizitációja alkalmával úgy tűnhetett az érdeklődőknek – és a magyar zsidóság különösen érdeklődött e találkozók iránt, hiszen elemi érdeke fűződik a két ország tartalmas, jó viszonyához –, hogy hosszú távú szövetség jött létre a két ország között.

Két erős pozícióban lévő politikusról van szó, akik küzdelmeik közepette (nem egyforma mértékben) gyengítették országuk demokratikus intézményeit. Jelentős különbség azonban, hogy míg jobb sorsra érdemes lakosait, miközben az ország gazdaságát és sajtóját lojális hívei kezére adja.

Magyarország jobb amerikai kapcsolatokat, Izrael erős európai szövetségest remél – röviden így foglalható össze a két miniszterelnök szempontjából, találkozójuk kevéssé hangsúlyozott tétje, de azért minden érdeklődő többet látott benne – ismerve a történelmet és a mai érzékenységeket.

Orbán Viktor minapi tusnádfürdői beszéde, ami a jobboldal jobboldalának politikai téziseit sulykolta újra a jövő évi európai választások előtt, némileg más színben tüntette fel, és ezzel leértékelte a két találkozót.

„Még egy országcsoportról kell szólnom, ami mindig kiesik az érdeklődésünk homlokteréből. Ez Törökország, Izrael és Egyiptom csoportja. Ezekről most hosszan nem szeretnék beszélni, csak annyit jó, ha tudnak itt, Tusnádfürdőn is, meg Székelyföldön, hogy Magyarország, Székelyföld, Kárpát-medence és egész Európa biztonsága ma azon múlik, hogy Törökország, Izrael és Egyiptom elég stabil ország-e ahhoz, hogy az onnan Európába történő muszlim feláramlást megfékezze és megállítsa. Ha ezek az országok, bármelyik a három közül elveszíti a stabilitását, annak súlyos biztonsági következményei lesznek egész Európára nézve. Emlékezzenek arra, amikor az arab

litika kritikáját, hanem ellenkezőleg: legitimitását leginkább a Horthy-rendszer úgyahogy vállalható elemeire (leginkább Bethlen István miniszterelnöki éveire) alapozza.

Pontosan ez az ingatag legitimáció az, amelynek alátámasztására szükség van „a zsidók" hitelesítő pecsétjére. A sok antiszemitizmusról, antidemokratikus rendszerről szóló szemrehányás mind smafu, hiszen maga a zsidók nagyfőnöke (meg a szakállas főrabbik) fogadja szívélyesen hazánk miniszterelnökét. (Arról nem is beszélve, hogy az ő segítségükkel talán még az amerikai elnökhöz is sikerül eljutni!)

Készséggel el kell ismerni, hogy – ennek az alkunak a keretében – a rendszer megvédi a magyar zsidókat, csakúgy, mint más kisebbségeket, amíg azok elfogadják az általa szabott, nem túlságosan tág kereteket.

*

A két politikusnak tehát egészen eltérő okokból van nagy szüksége a másikra.

Az egyik országa a legkomolyabban vette az emberjogi diskurzust, nagyon sokat tett fel ezek hitelességére, és csak akkor fordult el tőlük, amikor ezen az úton már életveszélyessé vált volna továbbmenni.

A másik ország politikai vezetése ezeket az eszméket sose tette igazán a magáévá, és most ezek teljes elutasításából épít magának legitimációt.

Most éppen együtt mozognak, de az egyik egy körrel előbbre van, mint a másik.

Az EU pedig mind a kettőt elítéli.

A magyar zsidók pedig egymásnak esnek az internetes fórumokon: akinek Izrael biztonsága a fontos, az üdvözli a találkozót, akinek a magyar demokrácia fontos, az fújolja. Két egyformán magasztos ügy, amelyek szent nevében a vehemensebbek kölcsönösen leantiszemitázzák egymást.

A két miniszterelnök 2018. júliusi, jeruzsálemi találkozóját elemző írás a Szombat honlapján jelent meg július 21-én.

Orbán Tusnádfürdőn

tavasz keretében Egyiptom elveszítette rövid időre a stabilitását, milyen következményekkel járt mindez. De ez igaz Törökországra is. Az elnököt lehet szeretni vagy nem szeretni, a politikai rendszerével lehet szimpatizálni vagy nem szimpatizálni, de egy dolog biztos: nekünk egy stabil Törökországra van szükségünk, amely megvéd bennünket az ellenőrizetlen feláramlástól, a migránstömegekkel szemben. Ugyanezt tudjuk elmondani Izraelről. Ha nincs Izrael, akkor létrejön az a radikális muszlim földrajzi terület, amelyről csak fenyegetést várhat Európa. Tehát nekünk az az érdekünk, hogy ezek az országok stabilak maradjanak, stabil politikai rendszerük és politikai vezetésük, vezetőik legyenek." (Forrás: miniszterelnok.hu)

Törökországnak valóban kulcsszerepe van a Közel- és Közép-Keletről Európába igyekvő migránsok feltartóztatásában, Egyiptom is tehet valamit ilyen téren, Izrael viszont nem áll a migráció útjában. Nem teljesen világos utalás hangzik el, mely szerint Izrael akadályozza „egy radikális muszlim földrajzi terület létrejöttét." Mintha a szónok csak azért rakta volna Izraelt ebbe az országcsoportba, hogy valami másodlagos feladatot juttasson neki, ekképp igazolva a vele fenntartott kapcsolatokat – ami Tusnádfürdőn már korántsem tűnik olyan fontosnak, mint Budapestről vagy Jeruzsálemből nézve.

Persze beszéde elején Orbán utalt rá, hogy vendéglátója intencióját követve törekszik arra, hogy *„a tágas összefüggések is innen, Székelyföld, Erdély, a magyar nemzet nézőpontjából értelmezhetőek legyenek. Ezt azért bocsátom előre, mert teszek majd mindenfajta kalandozásokat, de igyekszem olyan nézőpontból beszélni a világ ügyeiről, amelynek van, lehet és lesz relevanciája Magyarország számára."*

A „két patrióta miniszterelnök" találkozása, ahogy Orbán Jeruzsálemben fogalmazott Netanjahuról és önmagáról, s a két ország együttműködése, tusnádfürdői perspektívában – ahol talán akadnak, akik nem örültek a magyar miniszterelnök izraeli barátkozásának – távolságtartóan kommentált, puszta eszközjellegű együttműködéssé degradálódott, melynek kizárólagos célja a regionális biztonsági együttműködés a migrációval szemben.

Pedig voltak, akik a két politikus találkozását egy tartalmas és perspektivikus együttműködés kezdeteként remélték értelmezni.

És még az is lehet, hogy így lesz.

Csak minderről a miniszterelnök nem tartotta helyesnek Tusnádfürdőn is hangsúlyosan szólni. Mindent a megfelelő helyen.

(A szerk.)

Tamás Pál

ÚJ ASSZIMILÁCIÓS MINTÁZATOK

Az újabbkori magyarországi zsidóság köztörténetét már a 18. század legvégétől, de a 19. századtól-közepétől kezdve meghatározó módon az asszimilációs vita határozza meg. Hagyományosan itt a konfrontációban korábban a vállaltan, meghatározó módon nem asszimilálódni akarók voltak meghatározóak. A nyilvánosságban a zaj most inkább a másik oldalról jön. Az ELTE BTK 1999-es felvétele szerint a zsidóként számba vettek egyötöde a zsidó azonossággal szemben elutasító, de valószínűleg nem ebből a csoportból kerülnek ki a nyilvánosan azon háborgók, hogy a viszonylag nem-, vagy másként asszimiláltak azonosságaikat a magyar közvéleményben rájuk erőltetik. Közben azonban az inkább asszimilált oldalakon felépültek e vita szakosodott közírói. Ugyanakkor, persze, változik az asszimiláció és a diaszpóra fogalma is.

ALAPSZERKEZETEK

A magyar zsidóság, úgy látszik, még mindig sok ponton alapvetően különbözik az európai-amerikai diaszpórától. Ezek közül a három legfontosabb: nem a zsinagógatagságokra szerveződik alapvetően, vannak iskolái, ám a zsidónak számítható fiatalok többsége nem vesz részt semmiféle rendszeres vallásos képzésben és az aktuális magyar Holocaust emlékezetnek élő belpolitikai töltése is van. Azokban az országokban, ahol, mint nálunk is, különböző formákban a többségi memória része a világháború szélsőjobboldali emlékezete [Baltikum, Ukrajna, Horvátország] általában csak igen kis létszámú zsidó közösségek maradtak meg. Magyarország az egyedüli kivétel, ahol valamiféle nyilvánosságban a kétfajta emlékezés egymás mellett létezik és időnként össze is csap. Ez a feszültség a magukat zsidóknak vallók számára a formális közösségekhez tartozástól függetlenül is jelent identitást és programot. Ugyanakkor nálunk teljesen hiányzik egyelőre az a politikai iszlám, amely Európában egyre inkább kikerülhetetlen környezeti elemévé válik a zsidó közösségek elemi fizikai biztonságának.

A BELSŐ DIASZPÓRA SZERVEZŐDÉS

A Holocaust elpusztította, vagy összeszabdalta azokat a hálókat, amelyek a zsidó közösségeket a 20. század elején még egybetartották. Az 1945 után megmaradt és nem továbbvándorolt magyar zsidóság nem tömbként, nem szociális dobostortaként, hanem szigetvilágként, vagy labirintusként stabilizálódott. Olyanként, amelyben még ma is több a lyuk, mint folyamatosság. Minden ezt a bonyolult képletet

szolgálta[ja]. De a szigetszerűségekről nem illik beszélni. Az érintettek el akarják legalább magukkal hitetni, hogy az eredetileg kétféle modernista és ortodox ágon szervezett közösségek legalább néhány eleme valahogy megmaradt, sőt tovább is fejleszthető. Persze, az aktív korcsoportokban 50% körüli vegyes házasságokat közelítve ehhez, nem hagyományos megoldások is szükségesek.

ASSZIMILÁCIÓS HULLÁMOK

Nálunk az első nagy hullám a 19. században a jogi és politikai emancipációt részleges kulturális felolvadásként, nagyobb bajok nélkül, liberális folyamatkent képzelte el. Ez a kulturális közeledés már a kor zsinagógaépítészetében is jelentkezett.

A magyar zsidó közösségek ekkori első aranykora vége felé [amikor már megvolt a pénz és a vidéki városokban a státus is] épült a ma használt, vagy látható zsinagógák többsége. A fél-laikus mai közösségek identitásának részei ezek a mór stílusú zsinagógák, amelyek először avantgárd, majd a század végén már inkább konzervatívnak számítottak stílusjegyeikben. De akárhogy is volt eredetileg, közük nem volt a közép-európai zsidóság hagyományaihoz [hiszen itt lényegében nem voltak meghatározó szefárd csoportok]. Az eredetileg német-elzászi eredetű divatot egyébként mindenütt a Monarchiában zsinagóga-nagyvállalkozók közvetítették [Jacob Gartner, Leopold Baumhorn sorozatai], persze voltak példák a tisztábban német – neo – gót mintákra és igen ritkán magyaros stíluselemeket használó épületekre is. [A leghíresebb ezek közül az idén tavasszal befejezetten helyreállított szabadkai zsinagóga, de kevésbé ismertek is léteznek, mint a marcali vagy a kunszentmártoni.] A belsőépítészeti szerkezeteknek igazi teológiai magja nem volt, bár a kor neves rabbijai megkísérelnek úgy tenni, mintha ilyesmi létezne. A korabeli zsinagógaépítészet un. bimavitájában [vagyis abban, hogy mennyire hasonlítson az új zsinagógák belső szerkezete a keresztény templomok oltár-, vagy szentkép-központúságára] megfogalmaznak véleményeket, amelyek mai szemmel inkább csak asszimilációs felfogásaikban, vagy inkább fokozataikban különböztek [lásd erről bővebben Klein Rudolf dolgozatait, vagy például az egykori NDK-ban Helmut Eschwege 1980-as összefoglalóját.]

Intellektuális szempontból közösségek mindeközben a porosz német-zsidó Haszkalát másolták. A német zsidók később, a századforduló körül kitaláltak egy utópiát, a „német-zsidó új kulturális szintézist", amelyben ott szokás volt hinni. 1933, vagy inkább 1938 után ugyan nem volt már német zsidó, aki ilyesmivel kábította volna magát, de az innen másolt magyar-zsidó utópista szintézisben 1944-ig a neológ zsidó csoportok zömmel valahogy mégis hittek. Sőt, azokat 1945 után is újraélesztették. Végül is a Budapesten és környékén akkor kitartó százezer embernek kellett valamilyen saját ideológia.

A második asszimilációs hullám 1947-48-tól a 60-as évekig a teljes lemerülés, a szélesebb nyilvánosságból való kivonulás időszaka. A hitközségek léteztek, ülésezték állami felügyelet alatt, amikor kellett [Kovács András erről is ír a Múlt és Jövőben] de a szélesebb kört ez nem érdekelte. Nemcsak a Shoa traumája, hanem a párhuzamosan 1945-48 között megfogalmazott magyar többségi emlékek is megrémítették az életben maradottakat, hogy talán felük azután emigrált, másik felük maradt, de önvédelemből, vagy önfeladásból „némasági fogadalmat" tett, emlékeiről sokszor még új családjuk előtt hallgatott. A helyzet csak a 1980-90-es években, egy generációval később kezdett változni.

A VEGYES-HÁZASSÁGOK

A vegyesházasságok hagyományosan fékjei az asszimilációnak. A félelem a vegyesházasságtól, mint az asszimiláció meghatározó, a megmaradt közösségeket megbontó erejétől ezekben az évtizedekben hol felerősödött, hol elhalkult. Azután lényegében inkább megszűnt. A valóságban a közösségek bomlása közben úgy látszik [félúton, negyedúton?] megállt. Lehet, hogy azt erősebb környezeti nyomás továbbgurítaná, de a leépülési folyamatok egyelőre mintha lelassultak, sőt megálltak volna.

A negyvenes évek végétől újtípusú kapcsolathálókkal, sőt családi kötődésekkel kellett helyreállítani, már amennyire lehetett, a társadalmi szövetet. Igen magas volt az újraházasodók aránya. Ezek között – legalább is Budapesten – nem zsidó párt csak nagyon kevesen választottak [saját családi hálózatunkban vizsgálódva egyetlen egyet se találtam]. Máshol is, ha valamennyire létezett „új vegyes háló", inkább szorosabban a munkásmozgalomhoz, vagy a baloldalhoz kötődő pároknál fordulhatott inkább elő.

A hatvanas években, vidéki szórványcsaládokban, különösen ott, ahol leánygyermek volt, kezdtek nyíltabban beszélni a "vegyes házasságok" elkerülésének utjairól. De megoldások csak a nyolcvanas években kezdenek a pesti zsidó gimnáziumokkal, a lassan megjelenő Szohnut lehetőségekkel, az ösztöndíjakkal megjelenni. A 60-80-as években az érdekelteknek be kellett érniük családi, vagy személyes hálókból érkező ötletekkel, vagy a ritka hitközségi ismerkedési estekkel. A formális házasságközvetítés nagyon ritka lehetett. A negyvenes-ötvenes évek fordulóján született új generáció a bujtatott közösségekből nagymértékben kifele házasodott, de érdekes módon ez akkor sem vezetett a zsidó közösségek meggyengüléséhez, sőt felszámolódásához. Bár a vegyes családok aránya ebben a nemzedékben elérte az 50%-ot. A nagyobb létszámú külföldi diaszpórákban ilyenkor már a lélekharangot kongatják a közösségek felett. Itt ilyesmiről akkor szó sem volt.

Közben persze, a magyar közbeszédben hetven éve mindvégig konszenzuális szám a "100 ezres" magyar zsidóság. A nemzetközi zsidó felekezeti statisztikák ugyanakkor csak ennek feléről tudnak. Mindazonáltal a rabbinikus szabályok szerint zsidónak nem nevezhető, egyre nagyobb létszámú csoportokat [tehát a nem zsidó anyáktól születetteket] semmiképpen sem neveznénk egyszerűen – Stark Tamás kifejezésével – a „zsidóság holdudvarának". A klasszikus csoportok demográfiai kopásával és a kivándorlással felerősödik e „vegyes" családokból származó fiatalok szerepe a közösségépítésben. Lengyelországban, Ukrajnában, Oroszországban sok ponton már a többséget alkotják, nálunk még nem,

de szerepük a kivándorlás nélkül is automatikusan nő, hiszen az 1999-ben mért 18-25 éves korosztály [ma már inkább családos fiatal felnőttek] fele vegyes családokban született. S ha erősödnek a közösségekben az önszervezési, sok tekintetben az eddigiekhez képest nem asszimilációs, sőt disszimilációs minták, akkor azokat is fiatalabb csoportok hordozzák.

KÜLSŐ DIASZPÓRA SZERVEZETEK

1989-91 után a posztkommunista világban a zsidó közösségek újraszerveződésénél meghatározó szerepet játszanak nemzetközi zsidó szervezetek. Rajtuk keresztül nemcsak a hagyományok ujjászervezése folyik, hanem az érintkezés is a világgal. A magyar helyzetre meghatározó módon jellemző, hogy a 1990-2000 években a többségi magyar rétegekben erősebb továbbtanulási, utazási, pénzszerzési nyomás volt, de erős kivándorlási törekvés nem jelentkezett. Így azután a helyi zsidó csoportok sem váltak a többiek szemében kivándorlási kapukká. Olyanokká, ahol a kijutás könnyebbnek ígérkezett. A magyar zsidó hálózatokból, más kelet-európai mintákhoz képest, Izraelbe kevesen mentek el, s onnan még kevésbé tértek haza ott felnőtt emberként. Elvben a közösségi lét peremén, de megjelentek az izraeli jesivákban végzettek. Lehet, hogy a fiatal zsidó élményvilága itt is erősen transznacionális [de nem feltétlenül kozmopolita] azonban az európai útlevéllel már nincsenek eltérő mozgási univerzumaik más, nem-zsidó kortársaikhoz képest. Nincsenek arról sem adatok, hogy a dating hálózatokat ma zsidók és nem zsidók másként használnák. De azt tudjuk, hogy ezek a kapcsolati formák mindenütt nagyon divatosak a diaszpórákban. A nemzetközi zsidó ismerkedési lehetőségek is itt mindenki számára adottak. A 90-es években még találkoztam a Lauder iskola környékén nem zsidó szülőkkel, akik úgy gondolták, hogy ott gyermekeik jobb későbbi karrierkapcsolathoz juthatnak. Ma ilyenek talán már nincsenek. Közben azonban a fiatalabb zsidó korcsoportok aktívan használják a nemzetközi diaszpórát. De hát diaszpórában létezni a nem zsidó kulturális minták szerint is egyre könnyebb a világban.

KÍSÉRLETEK ZSIDÓ NEMZETISÉGI SZERVEZET ALAKÍTÁSÁRA

A jelenlegi zsidó generációk egymás mellett élnek, sőt egyszerre élnek meg különbözően kikristályosodott [etnikai] identitásokat. De az aktuális magyar törvények szerinti önálló etnikum felépítésének nincs komoly támogatottsága. Jogilag biztosított elkülönülést csak elvétve kívánnak. De az egyébként vállalt csoportazonosságokról is még mindig inkább csak egy belső kör tudhat. Vannak, valószínűleg kisebb csoportok, akik a zsidóságnak így is szeretnek biztosítani valamilyen etnikai kisebbségi jogokat. Ehhez a magyar törvények szerint ma nem kellenek semmiféle „etnolistázások" de hirtelen kiderül, hogy sokan még harmadik nemzedékben a Shoa után sem zárják ki, hogy egyszer majd, valamikor később ilyen listákat később valakik [az állam?] előhúzhatnak. Úgy tűnik, az egész történet kiváló indikátor a rejtett rosszérzések láthatóvá tételére.

AZ IZRAELI KÖTŐDÉS

Az Izraelhez fűződő kapcsolatok a hétköznapokban a nyugati zsidóságéhoz képest, úgy tűnik, inkább formálisak. Az Izraelben elő magyar ajkúak között a ma még látható családok zömmel a 60-as években Romániából, egy másik fontos csoport az 1980-90-es években Kárpátaljáról vándorolt be. A magyarországi rokonsággal rendelkezők többsége 1950-ig érkezett ki [s ismét egy kisebb csoport ugyaninnen 1956 után]. Ezekből a miliőkből viszonylag kevés az élő családi-személyes kapcsolat. Az utolsó két évtized ehhez meg néhány ezer új alijázó járult. Egy részük már visszatért Magyarországra. Erős cionista mozgalom Magyarországon 1944 előtt sem volt, az utolsó években újraszervezve sem vált az igazán érzelemmel átfűtött tömegmozgalommá. Míg a kinti Diaszpórában elterjedtek a gyűjtések, az Izraelbe juttatott hagyatékok, az ilyen materiális kötődésről itt legfeljebb elvétve lehet szó [a pesti zsidó sajtóban ilyesmivel egyáltalán nem találkoztam]. Míg máshol a diaszpóra a donor, itt az irány fordított, még akkor is, ha az izraeli támogatás sokkal szerényebb, mint amilyennek azt a nem zsidók gondolják. Izrael itt ma leginkább a veszélyben lévő, a világ által ismét fenyegetett virtuális hazát jelenti, amelynek védelmére használtató eszközökről nem szokás itt zsidó körökben vitatkozni. A konfliktus időnkénti külső erőszakhullámaira a magyar közvélemény keveset reagál, Izrael legfeljebb egy kulturálisan szerethető turista ország, de nem több – a hitközségi helyiségekben kifüggesztett izraeli zászlók ellenére is. Az asszimilációt nem fékezi és nem gyorsítja. Nincs abban az értelemben vele azonosság, hogy az érintetteknek belülről fakadó véleménye lenne az izraeli politikáról, hogy azt hangosan elfogadni, vagy kritizálni kellene.

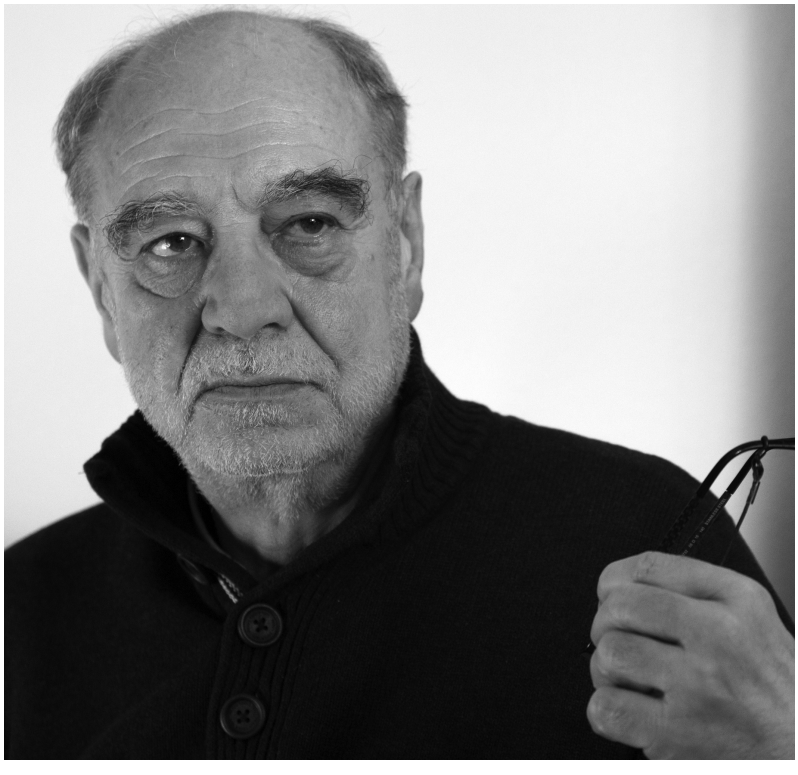
EGY ÚJDONSÁG – LUBAVICSIEK A MAGYAR MÉDIAPIACON

A második, az asszimilációt újrafogalmazó szempont a lubavicsiek [nálunk itt most Amerikából megjelenő neohaszid térítők] megjelenése és médiapolitikai jelenléte az utolsó években. A magyarországi ortodoxia a 19. század óta, amióta a hitközségek szétváltak, a magyar zsidóság egyik meghatározó áramlata maradt. Addig, s persze azóta is, a még itt élő kisebb csoportok a többségi politikában szervezetten nem vettek részt. A magyar-zsidó médiajelenlét lényegében kizárólag neológ, vagy modernista életutakat jelentett. Ezért különösen érdekes, hogy magukat ehhez a miliőhöz, s tulajdonképpen a nemzetközi ortodoxiához tartozók keményen és nem szerény mértékben „bevásároltak" a magyar [ellenzéki] zömmel liberális médiába. Persze, személyesen nem ismerem az illető vállalkozókat, a kipa, ha egyáltalán hordanak ilyet, lehet, hogy csak a tőke ideiglenes „fedőszíne" [ilyesmit az utolsó időkben Kelet-Európában sokfele látni]. De kérdés, hogy miképp hat ez az identitásokra. Hogyan kell értelmezni, hogy lubavicsi haszidok közben megkísérlik ráerőltetni például az itteni napi temetői gyakorlatra [a vegyes család vitában], nem az alapvető demográfiai mozgásra rímelő multikulti, hanem a bibliai hivatkozások mai gyakorlatban kifejezetten rasszista "illatú" értelmezését. S közben az innen finanszírozott sajtó "balliberális" marad?

„A MINTAVÉTEL SOKKAL NEHEZEBB VOLT”

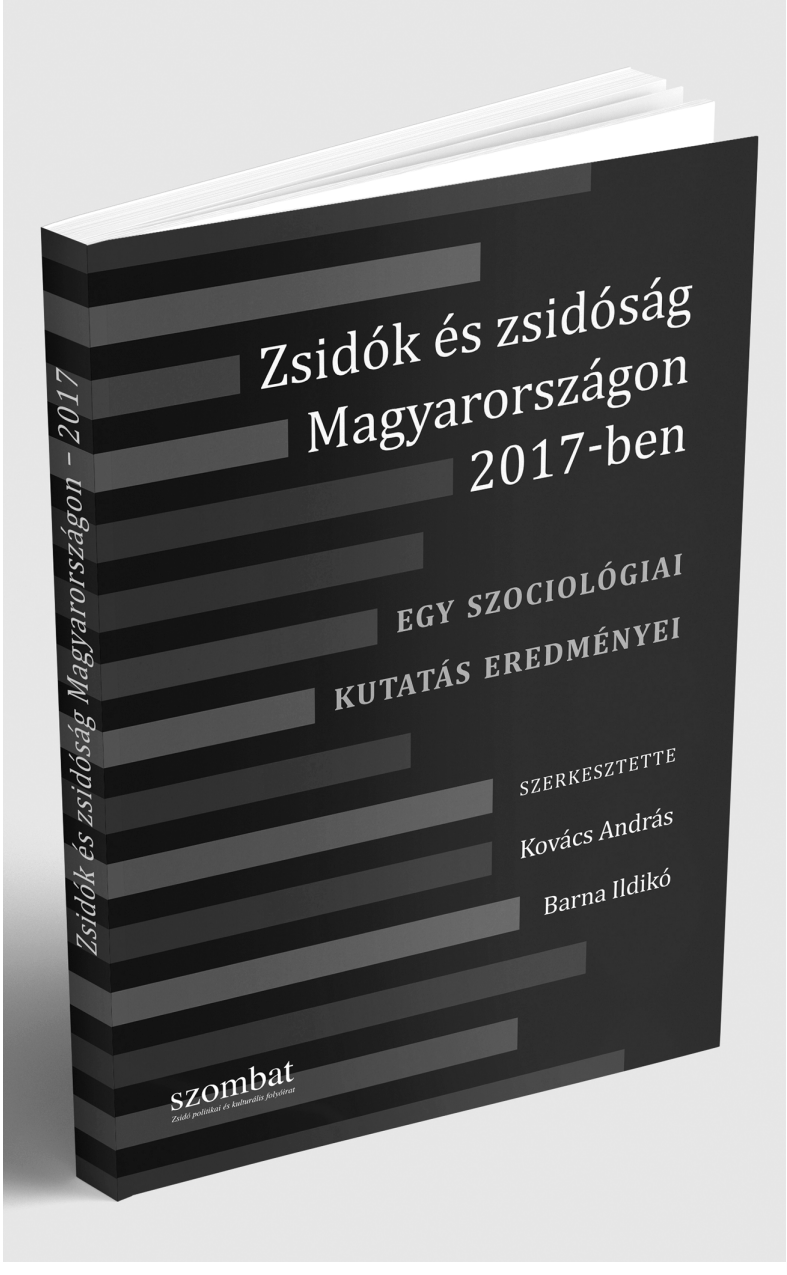
Interjú Kovács Andrással a Zsidók és zsidóság Magyarországon 2017-ben szociológiai kutatásról

Zsidók és zsidóság Magyarországon 2017-ben címmel jelent meg az nagyszabású szociológiai kutatás, amihez közel kétezer embert kérdeztek meg a felmérés résztvevői. A magyarországi zsidók létszáma, identitása, anyagi helyzete, szociális rászorultsága, világnézete és politikai attitűdje, vallásgyakorlata, antiszemitizmus-tapasztalata, a zsidó közösséghez és Izraelhez való viszonya egyaránt tárgyát képezte a kutatásnak, melyhez számos zsidó szervezet támogatása teremtette meg a lehetőséget.
Kovács András szociológussal, a CEU – Közép-európai Egyetem professzorával, a kutatás vezetőjével beszélgettünk.

Mennyivel volt nehezebb a mostani kutatás mintavétele a 20 évvel ezelőttinél? Sokan nem élnek már a korábbi kárpótoltak közül, akikről volt nyilvántartás, míg a fiatalabb nemzedék szinte sehol nincs jelen zsidó szervezetek tagjaként, legfeljebb szarvasi táborozóként.

Valóban, a mintavétel most sokkal nehezebb volt, mint tizenhét évvel azelőtt. (Az első adatfelvétel 1999-ben volt, a publikáció 2000-ben. A második adatfelvétel 2016 júniusától 2017 júniusáig tartott, a tanulmány 2018 júniusában jelent meg – *A szerk.*) 1999-ben a kárpótlásra jogosultak listájából – a szigorú adatvédelmi előírásokat betartva – még tudtunk véletlen mintát venni, ami az akkor 54 évesnél idősebb népességet jól lefedte. Ezen a listán most már csak 71 éven felüliek vannak. Így a mostani adatfelvételhez nem állt rendelkezésre olyan adatbázis, amelyből véletlenszerűen vehettünk volna mintát. A kutatáshoz segítséget nyújtó zsidó szervezetek nagyrészt hiába keresték meg az általuk vezetett listákról véletlenszerűen kiválasztott személyeket, ezeknek csak egy kis töredéke vállalkozott az interjúra. Ezért a mintavétel során az ún. hólabda eljárást követtük. Ez a min-

tavételi eljárás azt jelenti, hogy a kutatók egy kicsiny, lehetőleg létező adatbázisokból véletlenszerűen összeállított „magcsoport” tagjaival készítik el az első interjúkat. Ezt a csoportot megadott kritériumok – például nem, életkor, lakóhely – alapján alakítják ki. Az interjú végeztével aztán az interjúalanyokat arra kérik, hogy adják meg olyan ismerőseik nevét és elérhetőségét, akik beleillenek a mintavételi keretbe, azaz megfelelnek azoknak a kritériumoknak, amelyek alapján valakivel interjú készíthető. A mostani kutatás során három ilyen kritériumot határoztunk meg: betöltött 18. életév; legalább egy nagyszülő, akit az interjúalany vallási vagy származási szempontból zsidóként tart nyilván; végül pedig az, hogy az interjúalany önmagát bármilyen értelemben zsidóként azonosítsa. Ezek a kritériumok nagyjából azt a felnőtt népességet írják körül, amelynek tagjai az izraeli „visszatérési törvény” értelmében jogosultak lennének az izraeli állampolgárságra. (A törvénytől eltérően a nem zsidó vallásfelekezetek zsidó származású tagjait nem zártuk ki a mintavételi keretből, a nem zsidó családtagokat viszont igen). Az így definiált népesség nagysága 150 ezer és 200 ezer fő között lehet. Ezen a módon a fiatalabb korosztályokat is el lehetett érni. Végül is a kérdezettek kormegoszlása valószínűleg egyezik a teljes népesség kormegoszlásával.

A kutatás elsősorban a szervezetekhez kötődő zsidókat éri el, illetve azok közelebbi ismerőseit, így a zsidó populáció 80-90%-áról nem nagyon van elemezhető adat.

Ez nem így van. Az előbb mondottak miatt a kutatás nagy számban elérte a szervezetekhez nem kötődő zsidókat is, tehát bőven van róluk elemezhető adat. Pontosan azért volt szükség nagyszámú, közel kétezer interjúra, hogy a fenti értelemben definiált zsidóság minden fontos alcsoportja az elemzéshez szükséges számban jelen legyen a mintában. Az persze világos, hogy a zsidó hagyományhoz és szervezetekhez kötődők nagyobb arányban kerültek be az interjúalanyok közé, mint az egyáltalán nem affiliált zsidók, akik azért így is a minta kb. felét adják, és az affiliáltak csak kb. a harmadát.

Milyen fő változásokat látsz az elért magyar zsidók identitásában a 20 évvel ezelőttihez képest? Érzékelhető-e elmozdulás a zsidók integráltság-érzésével kapcsolatban bármilyen irányba?

Továbbra is a kettős identitás – zsidó származású/vallású magyar, illetve magyar is, zsidó is – a többség elsődleges választása, de kisebb arányban, mint tizennyolc éve. Ugyanakkor nem nőtt – sőt csökkent – az elsősorban magyar és elsősorban zsidó opciót választók aránya, ami azt mutatja, hogy az identitásválasztás nem egy magyar-zsidó skálán zajló nullaösszegű játék, ugyanis kb. háromszorosára nőtt közben az első helyen az „európai polgár” identitást választók aránya.

Tapasztalható-e ma jelentős különbség a kutatás fontos kérdéseivel kapcsolatban az egyes nemzedékek között?

A zsidó hagyományok családi jelenlétéről és a zsidó identitásokhoz való viszonyról feltett kérdésekre adott válaszokból az látszik, hogy az idősek között erősebbek ezek a kötődések. A középgenerációkban – a kommunista rendszer évtizedei, kötődések gyengülésének időszaka után – jól érzékelhető a rendszerváltozás körüli „zsidó reneszánsz” hatása, és a fiatalok között is kirajzolódik két csoport: az egyikben tovább gyengültek a már korábban sem túl erős kötődések, egy másikban pedig fontossá vált ugyanez.

Változott-e a zsidók benyomása a zsidó szervezetekről, jobban kötődnek-e a ma a szervezett közösséghez?

Úgy becsüljük, hogy az általunk vizsgált népesség kb. 5-10 %-a kötődik valamilyen formában zsidó közösséghez. A mintában a felekezethez kötődők arány a már említett mintavételi okokból ennél jóval nagyobb, kb. 25 százalék volt. Ez az arány a legfiatalabb generációban a legalacsonyabb. Viszonylag sokan vannak azonban olyanok (a válaszadók közel fele), akik adott esetben intenzívebben is készek lennének bekapcsolódni a zsidó szervezetek életébe. A válaszok szerint az aktívabb részvétel legfontosabb feltétele az lenne, hogy a kérdezettek jobban ismerjék a szervezeteket, több hozzájuk hasonló emberrel találkozhassanak ott, valamint az is növelné vonzerejüket, ha vallási és egyéb tekintetben nyitottabbak lennének. A nagy többség egyértelműen a szociális ügyeket, az oktatást és a kultúrát tartja a zsidó szervezetek legfontosabb tevékenységének. Fontos adalék, hogy a fiatal generáció egy nagy csoportja szinte semmit nem tud ezekről a szervezetekről, állásfoglalásaikról.

Mik a válaszadók percepciói három nagy kérdéssel: az antiszemitizmussal, a magyar politikai pártokkal, illetve a tömeges népvándorlással kapcsolatban?

A tömeges népvándorlásról nem tettünk fel külön kérdéseket, de amikor a különféle csoportok iránti rokonszenvről és ellenszenvről érdeklődtünk, nem látszottak a pánik jelei: míg az országos felmérések során a megkérdezett értelmiségiek kétharmada mondta azt (2017-ben), hogy szigorítani kellene a menekültek befogadását, addig a zsidó minta tagjainak csak 14 százaléka. Ami a pártválasztást illeti, bár a zsidó népességet nagyon nagy részben liberális és baloldali nézetek jellemzik társadalmi és világnézeti kérdésekben, a pártok között a Kétfarkú Kutyapártnak – tehát egy antipolitikai szervezetnek – volt a legtöbb támogatója közöttük, és – egy politika iránt erősen érdeklődő csoport esetében meglepő módon –, több mint egyötödük nem tudott, és nem akart választani az 2017-es pártkínálatból. Ez a pártokból való kiábrándulást jelzi.

A kutatás egyik legérdekesebb eredményét az antiszemitizmus érzékelésével kapcsolatos kérdéssor hozta: bár 1999-hez képest a megkérdezettek között jelentős mértékben – több mint 25 százalékkal – csökkent azok aránya, akik személyesen megéltek – a szomszédságban, munkahelyen, az utcán, közlekedési eszközökön, közintézményekben stb. – antiszemita zaklatást, addig kétharmaduk szerint nagy vagy nagyon nagy az antiszemitizmus az országban. Erre a különbségre további kutatásoknak kell magyarázatot találni, én az interneten, a szociális médiában és a politikai kampányok idején folyó diskurzusok hatásvizsgálata felé indulnék el.

Meglepetés?

Számomra a legkellemesebb meglepetés az volt, hogy amikor az 1999-es kutatás megismétlésének ötlete felmerült, akkor valamennyi, egymással nem mindig a legharmonikusabb viszonyban álló magyarországi zsidó szervezet habozás nélkül felkarolta a vállalkozást, és biztosította a kutatás elvégzéséhez és az eredmények publikálásához szükséges anyagi hátteret.

Szántó T. Gábor

A kutatási konzorcium tagjai az American Jewish Joint Distribution Committee, a Budapesti Zsidó Hitközség, az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége, a Mozaik Zsidó Közösségi Hub, a Ronald S. Lauder Foundation, a Szohnut, a Szombat Alapítvány és a Tett és Védelem Alapítvány voltak. A kutatási eredményeket tartalmazó kötet a Szombat kiadásában jelent meg.

Riszovannij Mihály

RABBIKÉPZÉS NÉMETORSZÁGBAN NAPJAINKBAN

Új rektora van a budapesti Zsidó Egyetemnek, s a vezetőváltás remélhetőleg meghozza az olyannyira szükséges megújulást is, minden tekintetben. Ma szerte a világban minden zsidó irányzat biztosítja tagjainak az intézményes rabbiképzést, s bár a sokféleség elsősorban az Egyesült Államokban élhető meg, Európában is több intézmény működik – megfontolandó tapasztalatokkal és gyakorlattal szolgálva – Budapest számára is. E cikkben az elmúlt évtizedek németországi fejleményeit és a rabbiképzés mai intézményeit mutatom be – rövid történelmi visszapillantás után.

A dicső múlt

A 19. században alapított közép-európai rabbiképzők – bár vezetőik sokszor eltérő vallásjogi és felekezetpolitikai felfogással bírtak – mind közös céllal jöttek létre: a zsidó hagyományban és a modern tudományokban egyaránt járatos rabbikat, szellemi vezetőket képezni az emancipálódó és a modernizáció kihívásaival szembesülő zsidó közösségeknek, s egyben a zsidó tudomány, a *Wissenschaft des Judentums* intézményeivé is válni.

Mindezt nem egészen önként és dalolva tették: olyan korszakban, amikor a jogegyenlőség ellenére az egyetemi világ még nem volt nyitott sem a zsidó kultúra tárgyilagos, de legalábbis nem előítéletes vizsgálatára, sem a saját hagyományukat kutató zsidó tudósok befogadására.

A németországi reformmozgalom atyja, Abraham Geiger a rabbiképzés ideális intézményi keretét egy zsidó teológiai kar létrehozásában látta, valamelyik állami egyetemen. Álmának megvalósulására azonban több mint 150 évet kellett várni... A különféle irányzatok végül önálló, az állam által egyetemként el nem ismert intézményeket hoztak létre: Breslau (ma Wrocław/Lengyelország) városában 1854-ben *Zacharias Frankel* vezetésével nyílt meg a „fontolva haladó" ún. „pozitív-történeti" irányzathoz köthető *Jüdisch-theologisches Seminar* (1854), melynek „két lánya született": a budapesti *Rabbiképző Intézet* (1877) és (számos magyarországi származású oktatóval) a bécsi *Jüdisch-Theologische Lehranstalt* (1893). Berlinben pedig egymás után két intézmény is megnyílt: a szabadelvűnek elkönyvelt – nemcsak zsidók előtt nyitva álló és nemcsak a rabbiképzés céljait szolgáló – *Hochschule für die Wissenschaft des Judentums*, a *Zsidó Tudomány Főiskolája* (1872), valamint az ortodox *Rabbiszeminárium* (1873). Ezek gondoskodtak évtizedeken át a tudós-rabbik képzéséről Európa és Észak-Amerika számára, s adtak részképzési lehetőséget számos magyarországi hallgatónak. A harmincas évek végén, a negyvenes évek elején a nemzetiszocialista rezsim mind a négy intézményt bezáratta – a Holocaust után csak a budapesti Rabbiképző maradt talpon.

A Holocaust után

A kettéosztott Németországban a túlélőkből, remigránsokból, zsidó menekültekből/*displaced person*-okból, leginkább az NSZK-ban újjáalakult hitközségek szükségleteit külföldről érkezett – nem egyszer magyarországi, vagy német származású, az üldöztetés elől időben elmenekült – rabbik látták el. A rabbiképzés újjáélesztésére 1972-ben a Badeni Zsidó Hitközség memorandumot adott ki, a kezdeményezés egyik atyja *Nathan Levinsohn* főrabbi (1921-2016), a háború utáni német zsidóság nagy hatású szellemi vezetője, a Rabbitanáncs akkori elnöke volt[1]. A kiáltvány meghallgatásra talált, s Heidelbergben 1979-ben a Németországi Zsidók Központi Tanácsa (az

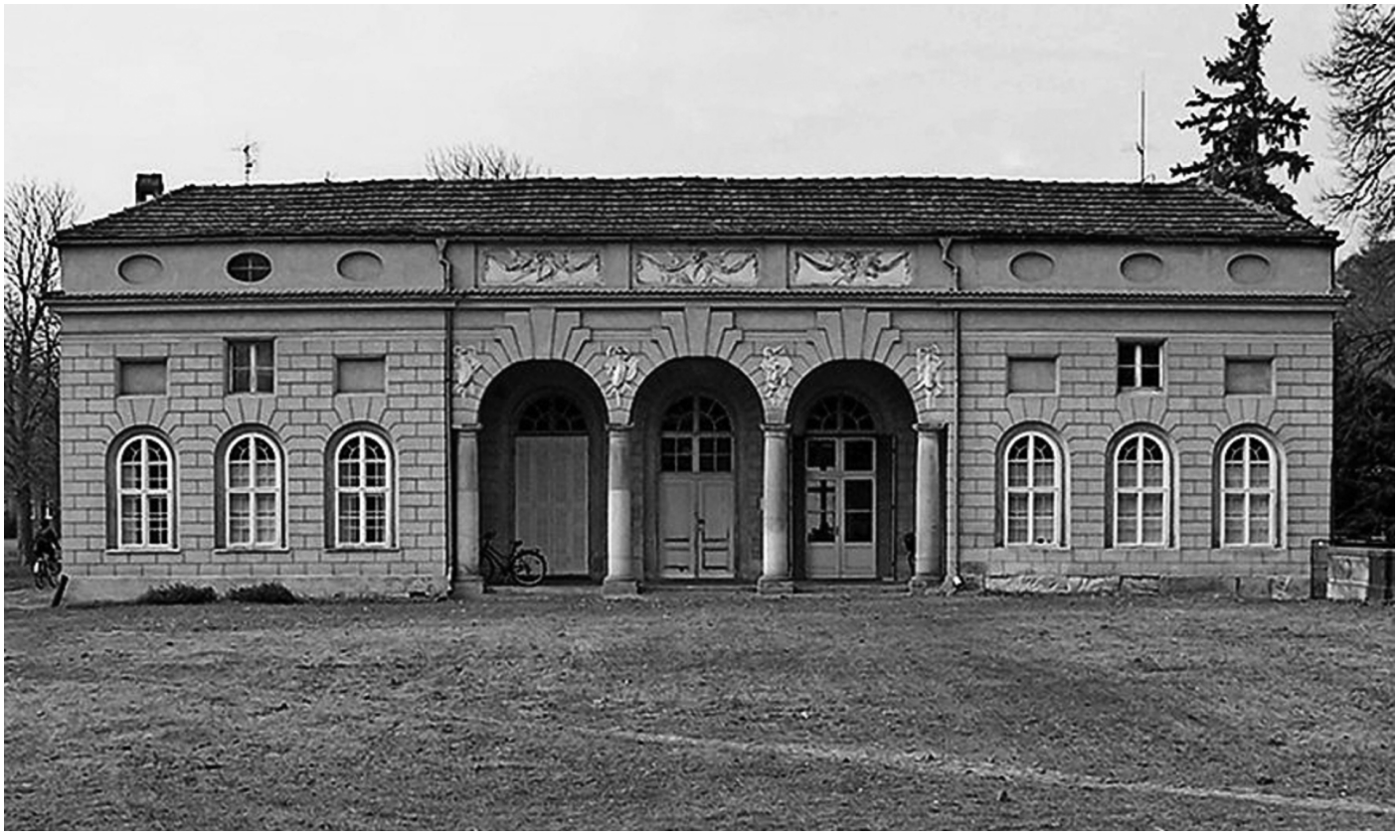
A New York-i Yeshiva-University

ottani „NÉZSIHISZ”) fenntartásában, szövetségi társfinanszírozással megnyílt a *Hochschule für Jüdische Studien*, a *Zsidó Tanulmányok Főiskolája*. Az elmúlt majd 40 évben az intézmény a helyi nagyhírű egyetemmel együttműködve az egyik legerősebb judaisztikai központtá nőtte ki magát Európában: 11 (!) tanszékből áll (a legtöbb német egyetemen 1 vagy 2 professzúra látja el a judaisztikai oktatást, már ahol van), köztük olyan, unikális tudományterületeket képviselve, mint a zsidó művészet, a héber nyelvtudomány vagy a zsidó vallástanárok pedagógia. Saját főiskolai rabbival, kóser konyhával, hatalmas könyvtárral és neves könyvsorozattal rendelkezik, tudósokat és vallástanárokat bocsát ki – egy dolgot nem csinál: nem képez rabbikat...

A 2000-es években zajlott még egy vita a német zsidó nyilvánosságban arról, hogy be kellene indítani végre az eredeti célként kitűzött rabbiképzést, sőt, egy újabb, a néhai hitközségi elnök, *Ignatz Bubis* nevét viselő alapítványi tanszék is létesült, hogy ezt elősegítse.[2] Az eredmény azonban csak iránymutatás maradt: a pálya iránt érdeklődők végezzék el az alapképzést Heidelbergben, majd erre építve valamely külföldi, választásuk szerinti irányzathoz tartozó rabbiképzőben szerezzék meg a rabbinikus képesítést. De helyzet közben gyökeresen megváltozott: a szétesső Szovjetunióból közel 200 000 zsidó vándorolt be Németországba, évtizedekig zsidók nélküli városokban alakultak újjá egymás után a hitközségek, a rabbihiány égető probléma lett mind az ortodox, mind az – ottani szóhasználattal – liberális (neológhoz közeli), mind az egyre szaporodó progresszív hitközségekben (akiket a Központi Tanács sokszor be sem fogadott).

Az Abraham Geiger Kolleg

Elsőként a progresszív irányzat lépett, 1999 megalakult az *Abraham Geiger Kolleg*[3], ahogy kezdetektől fogva hirdetik: „az első rabbiképző a kontinentális Európában a Holokauszt óta”, az egykori Zsidó Tudományok Főiskolájának szellemi örököseként. Sajátos szerkezetű, de igen jól kitalált intézmény: hallgatói a Potsdami Egyetemre iratkoztak be *Zsidó tudományok* főszakra és választásuk szerinti mellékszakra, világi egyetemi MA diplomát szereztek tehát judaisztikából. A tudományos képzést az egyetem három professzúrája (Zsidó történelem, Zsidó vallástudomány, Talmud és rabbinikus irodalom) biztosította. Emellett az AGK szervezésében az egyetemi képzésben nem szereplő, speciális tárgyakat: háláchát, gyakorlati rabbinikus ismereteket, közösségszervezést, előimádkozást tanultak, és végezték gyakorlatukat az őket meghívó közösségekben. Az elképzelés bevált, 2006-ban avatták az első rabbi-

Az Abraham-Geiger-Kolleg épülete Potsdamban

kat (rögtön hármat), őket azóta tucatnyian követték, nők és férfiak egyaránt. A végzősök – hacsak nem külföldi közösségektől érkeztek, amikor is képzés után visszatértek – Németországban kaptak állást. Nők csak a progresszív közösségekben, a férfiakat azonban a nem egalitáriánus elveket valló „hagyományosabb" közösségekben is elfogadják. Az intézményben kántorképzés is folyik, szintés számos azóta végzett hallgatóval.

Geiger álma megvalósult – a School of Jewish Theology

2013-ban végre megvalósult Abraham Geiger álma: az említett Potsdami Egyetemen önálló zsidó teológiai – nem judaisztikai, hebraisztikai, vagy vallástudományi, hanem teológiai –fakultás jött létre *School of Jewish Theology* néven[4], „felekezethez kötött" professzorokkal, jelentősen kibővítve ezzel az Abraham Geiger Kolleg fentebb vázolt képzését. Öt törzstanszék alakult: Talmud és rabbinikus irodalom, Héber Biblia és exegézis, Zsidó vallás- és szellemtörténet, Zsidó vallás és filozófia, Újkori zsidó vallásfilozófia, (különös tekintettel az irányzatokra és a vallásközi kapcsolatokra, továbbá egy vallásjogi vendégprofesszúra. Külön oktatják a zsidó zenét, a liturgiát, a héber és arameus nyelvet. Az Abraham Geiger Kolleg biztosítja továbbra is a gyakorlati tanulmányokat (hétköznapok és ünnepek liturgiája, tóraolvasás/előimádkozás, valláspedagógia, közösségvezetés és menedzsment, hitszónoklattan, személyiségfejlesztés, vallásközi kapcsolatok gyakorlata). Az akadémiai képzést a hallgatók immáron a *Zsidó teológia* szak elvégzésével (BA majd MA) szerzik meg. Ez automatikusan nem ad rabbinikus címet, a rabbivá avatás az Abraham Geiger Kolleg tanácsának jogköre.

A „potsdami modell" tehát egy rabbiképző intézet és egy egyetemi intézet közös projektjeként valósult meg. E több lábon állás elsősorban a finanszírozást tekintve fontos, mivel az akadémiai képzést nem a rabbiképzőnek kell megfinanszíroznia. Újabb lépésként a sokszínűség felé, 2013-ban azon progresszív hallgatóknak, akik inkább az amerikai típusú konzervatív/ *maszorti* irányzathoz állnak közel, s nem akarnak reformrabbik lenni, létrehozták a *Zacharias Frankel College*-ot[5]. Ebben amerikai támogatással képeznek rabbikat a maszorti irányzat számára, annak ideológiáját követve. Itt az első avatásra 2017-ben került sor. Ezzel az egykori breslaui Rabbiképzőnek is megszületett a szellemi örököse. Tegyük hozzá, hogy az államilag finanszírozott zsidó teológiai intézetnek a létrejöttéhez az progresszív irányzat hatékony szervező- és lobbymunkáján túl az is hozzájárult, hogy Németországban bevezették az *Iszlám teológia* stúdiumot, mely állami egyetemeken, államilag elismert és fizetett professzorok vezetésével hivatott képezni az imámokat. De ez egy külön cikk tárgya.

Az ortodox rabbiképzés újjáéledése

A 19. századi magyar ortodoxia hangadó tábora legendás volt konzervativizmusáról („minden újítás tilos"), harcos fellépéséről nemcsak a reformerek és a neológia, de saját, a tudomány eredményei iránt nyitott testvéreik ellen is. Nem véletlenül alakult az a „végzetes szakadás" úgy, ahogy... Egyik „eredménye" a vallásjoghoz szigorúan ragaszkodó (mai szóhasználattal ortodox), de a világi műveltséget is elfogadó Esriel Hildesheimer rabbi elüldözése, aki Kismartonban alapított világi tárgyakat is oktató jesivát, de elfogyott körülötte a levegő. Ezért Berlinbe ment, ahol 1873-ban megnyitotta Rabbiszemináriumát, megvalósítva a világi és a vallási tudás szintézisét. Bár az intézmény kapott hideget-meleget mind az ortodox, mind a haladó tábortól (eltalálták: az ortodoxoknak nem volt elég hagyományőrző, a haladóknak nem volt elég tudományos), 1938-as kényszerű bezárásáig tudós-rabbik sorát képezték ki, akik szerte Európában hirdették a *modern ortodoxia* eszméit és gyakorlatát.

A berlini ortodox *Rabbinerseminar*-t 2009-ben alapították újjá[6], egy évek óta működő jesiva „magasabb szintű" intézményesüléseként. Fenntartója a Németországi Zsidók Központi Tanácsa és a Ronald Lauder Alapítvány. Rektornak Chanoch Ehrentreu *dáját* választották, aki a háború előtt született Németországban, családjával 1939-ben menekült Angliába, majd évtizedes oktatói és intézményvezetői tapasztalatokat szerzett. Megválasztása jelképes jelentőséggel is bír: a folyamatosságot képviseli a háború előtti német ortodoxiával. A tanárok rabbik és meghívott szakoktatók. Igazából egy modern jesiva: a képzés törzse a Talmud és a rabbinikus irodalom tanulmányozása, a kiegészítő kurzusok között szerepel zsidó történelem, menedzsment, lelkigondozás és pedagógia. Felvételi alapkövetelmény a talmudi és vallásjogi alaptudás, melyet (más) jesivákban kell megszerezni legalább egyéves tanulmányok során. A végzősök az Erfurti Főiskolával együttműködve felekezeti szociális munkás BA képesítést is szerezhetnek. A honlap szerint immáron 16 rabbi végzett náluk, elsőként a Budapestről elszármazott *Balla Zsolt*, aki azóta nemcsak lipcsei rabbi, de a *Seminar* keretében alapított *Hagyományos Zsidó Liturgia Intézet* vezetője, ahol előimádkozói, tóraolvasói és kántor képesítést lehet szerezni. Itt a szakmai felügyeletet Joseph Malovany, a világhírű kántor biztosítja, a 6 féléves képzés a gyakorlati liturgiára fókuszál, kiegészítve nyelvi, szentírási és rabbinikus irodalmi kurzusokkal.

A BZSH első női rabbija

A budapesti Rabbitanács konzervatívabb tagjai ne kapjanak a szívükhöz: *egyelőre* még csak a *Berlini* ZSH-t takarja a rövidítés az alcímben. Ehhez essen szó rövi-

Abraham Geiger

den a német hitközségek egyik jellegzetességéről: bár a 19. században Németországban is volt „végzetes szakadás", számos városban vált ki az ortodoxia és alapított önálló hitközséget, a háború után egységes hitközségek jöttek létre (*Einheitsgemeinde*), melyek jellegét a domináns irányzat adta meg: sok helyen az ortodox, ami ellehetetlenítette a progresszív csoportokat, akik a hitközségen kívül, egyesületként voltak kénytelenek szerveződni. Másrészt, a konszenzusos politikát folytató városokban, mint pl. Berlin, egymás mellett, egységes „ZSIHISZ"-ben élhetnek az irányzatok, zsinagógáik – és rabbijaik. Mivel az egységes hitközség elvei lehetővé teszik, hogy a zsinagógák (persze megfelelő hitközségi diplomáciával a háttérben) maguk válasszanak rabbit, megtörténhetett, hogy ma Berlinben *egy hitközségen belül* működik az ortodox nagyzsinagóga (az ottani Kazinczy), ortodox rabbival; a háború előtti liberális hagyományokat ápoló zsinagóga (Pestalozzi Straße, orgonával, kórussal) ahol a Geiger Kolleg egyik férfi végzettje a rabbi; hit-

Breslau
az Új zsinagóga
1879-ben

községi státuszt kapott – igaz, hosszú évek után – a helyi Chabad küldött; és végül az Oranienburger Straße egykori nagyzsinagóga egyik szárnyában – természetesen a hitközség alkalmazásában – *Gesa Ederberg* lett az egalitáriánus közösség[7] rabbija, egy Izraelben, a Schechter Intézetben végzett *maszorti* rabbinő.

Mindannyian ott szerepelnek a hitközségi weboldalon a „rabbik" rovatban[8], s ha nem is teljes egyetértésben, de egyenjogúan élnek egymás mellett közösségeikkel, s kántorral vagy kántornővel, orgonával vagy anélkül köszöntik a szombatot hétről hétre.

*

A németországi rabbiképzés az újjáegyesítés után tehát újjászületett, intézményesült és követve a közösségek és az irányzatok igényeit – differenciálódott. Az intézmények egyértelműen kiállnak elveik mellett, minden problémás kérdésben, akár pro, akár kontra. Legyen szó a nemek egyenlőségéről, a vallásjogi szigorról, az orgonáról vagy a tudomány és vallás viszonyáról. Így majd mindenki megtalálja a helyét, aki rabbi szeretne lenni, akár férfi, akár nő. A német gyakorlatból a budapesti Rabbiképző sok mindent tanulhat: az egyetemi és a külföldi együttműködésektől kezdve a képzések és modulok felépítéséig. Persze nem vehető át egy az egyben: az OR–ZSE állami egyetem, meg kell felelnie az akkreditációs elvárásoknak, legyen az a Doktori Iskola megléte, a minősített oktatók és a professzorok száma vagy éppen a megfelelő honlap és szervezeti felépítés és minőségbiztosítás. Ez nem kis munka. De az új rektor új esélyt jelent a megújulásra és a fejlődésre. Reméljük, az intézmény és fenntartója tud élni és élni fog a lehetőséggel.

JEGYZETEK

1 http://www.hagalil.com/2012/06/rabbinerausbildung/
2 https://www.uni-heidelberg.de/presse/unispiegel/01 02/rabbiner.html
3 https://www.abraham-geiger-kolleg.de/
4 https://www.juedischetheologie-unipotsdam.de/index.html
5 http://zacharias-frankel-college.de/
6 https://rabbinerseminar.de/
7 http://www.or-synagoge.de/
8 http://www.jg-berlin.org/judentum/rabbiner.html

Biró Tamás

RABBIKÉPZŐ: PARADIGMAVÁLTÁSOK

Az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem 140 éves történetének talán legnagyobb paradigmaváltása előtt áll. Egy ilyen kulcsfontosságú pillanatban érdemes egy pillanatra megállni és néhány kérdést átgondolni.

A helyzet az ezredforduló óta: társadalmi paradigmaváltás

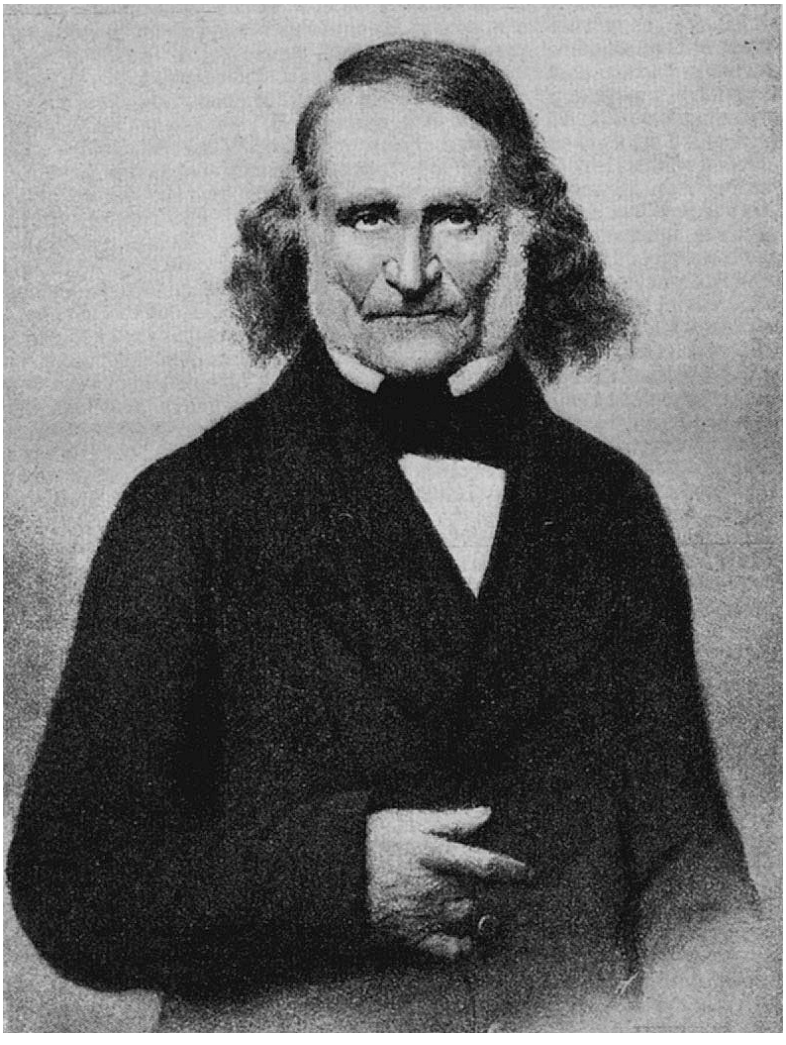
A nagyközönség számára a paradigmaváltás leglátványosabb eleme természetesen az, hogy az intézmény élére rabbivégzettséggel nem rendelkező, rabbivá nem felavatott személyt nevezett ki a fenntartó. A nagyhírű elődök nem csak *szemikhá*val (rabbivá történő avatással) rendelkeztek, hanem általában gyakorló rabbiként is funkcionáltak pályájuk egy korábbi szakaszában. A leginkább tudósként ismertek közül Bacher Vilmos is szolgált rövid ideig Szegeden, 1877-ben, a két Löw közötti időszakban, sőt még tábori lelkészként is, a boszniai okkupáció idején. Scheiber Sándor pedig 1944-ig Dunaföldváron volt fiatal rabbi. Azonban az ezredfordulón – más „teológiákhoz hasonlóan – az Országos Rabbiképző Intézet is betagozódott az új Felsőoktatási törvény által átalakított rendszerbe. A neve ekkor lett *Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem*, amelynek élén immár rektor, és nem igazgató állt, a képzési profilja kiszélesedett, és egyetemmé vált a belső struktúráját, a képzési formákat, a minőségbiztosítási rendszert (akkreditációt) tekintve, és minden egyéb szempontból is.

Egy egyetemnek „egyetemesnek” kell lennie, azaz a Felsőoktatási törvény elvileg legalább három kar, tudományterület meglétét írta elő. Ezért olvasztottak egybe 2000-ben számos, egyetlen képzési területtel foglalkozó intézményt, mint amilyen például az Állatorvostudományi Egyetem, a Kertészeti Egyetem és a Testnevelési Főiskola volt. (Most nem feladatunk az egy-egy karrá degradált, korábban önálló intézmények további sorsát bemutatni.) A Pázmány Péter Katolikus Egyetem – a *Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem* katolikus teológiai kara önálló intézményként funkcionált a szocializmus évtizedeiben, miután a világi karok 1950-ben felvették Eötvös Loránd nevét – már a kilencvenes években létrehozott egy bölcsészet- és társadalomtudományi kart, egy jogi kart, majd egy speciális profilú informatikai kart is. Az ezredfordulón a Károli Gáspár Református Egyetem is kiszélesítette az oktatási palettáját: ma már bölcsészettudományi és jogi karokkal, valamint egy Tanítóképző Főiskolai Karral is rendelkezik. A négy „történelmi egyház” közül az evangélikusok és a zsidók azonban nem tudtak valódi egyetemet létrehozni, de piaci igény se lett volna Budapesten ennyi jogi és bölcsészkarra (ezek tűntek a legolcsóbb és legkönnyebben létrehozható karoknak). A törvényalkotó enyhített egy kicsit a kritériumokon annak érdekében, hogy mind a négy egyháznak járjon egyetem.

Így a két kisebb „történelmi egyház” megmaradt a vallási specialisták képzésénél, és tanítók, hittantanárok, kántorok, szociális munkások, közösségszervezők képzésével bővítették a palettájukat. A Rabbiképző a kilencvenes évek első felében indította el a *Pedagógium*ot, amelynek történelmi előzménye az, hogy hajdanában a Rabbiképzővel egy épületben működött a tőle független *Országos Izraelita Tanítóképző Intézet*. A kántorképzés hivatalos formában 1998-ban indult el, szintén nem előzmények nélkül, hiszen korábban évtizedeken keresztül a Rabbiképzőben tanultak Kelet-Európa kántorai. A következő években beindult a szociális munkások és a közösségszervezők képzése is, a bolognai rendszer lehetővé tette a „rabbiszerű” funkciókat ellátni képes vallási specialisták („rabbihelyettesek”) képzést, míg a zsidó kultúra, történelem és vallás iránt érdeklődők különböző szinteken és képzési formákban szintén kielégíthetik az érdeklődésüket.

A fenntartó lépése, amellyel most, konfliktusokat is felvállalva, egy kutató bölcsészt, nem pedig egy gyakorló rabbit nevezett ki – rabbivégzettséggel is rendelkező

Így maradhat meg a Rabbiképző a magyar zsidóság meghatározó szellemi műhelyének

Leopold Zunz

kutató bölcsészek, ill. bölcsészvégzettséggel és felmutatható tudományos teljesítménnyel is rendelkező gyakorló rabbik hiányában – két üzenettel is bír: egyrészt tudomásul veszi, hogy a Rabbiképző már messze nemcsak rabbiképző, másrészt arra bátorít, hogy az Egyetem legyen valódi egyetem.

A 21. század komplex helyzet elé állítja a zsidóságot. Ma már nincsenek meg azok a régi hitközségi struktúrák, amelyekbe valaki beleszületett, amelyeket szellemi vezetőként a rabbi irányított, a tanító és a kántor segítségével. Posztmodern és posztdenominális korunkban – ha a nyugat-európai kereszténységre tekintünk, megértjük, hogy nem lehet már a holokausztra és a kommunizmusra mutogatni – a vallás egy szabadon választott identitás, amelynek megélési formái és más identitásokkal való összjátéka sokkal komplexebb jelenség, mint a huszadik és az azt megelőző évszázadokban. Posztmodern és post-*truth* korunkban nem a vallások nyilatkoztatják ki az igazságot, hanem a hívők választják ki, milyen fogalmi keretek és axiómák szerint értelmezik a világot. A 21. század zsidó vezetőinek, véleményformálóinak és példaképeinek mindezzel tisztában kell lenniük: a valódi egyetemek „egyetemességét", módszertani és diszciplináris gazdagságát, a világunkra és társadalmunkra történő kortárs reflexió minden áramlatát be kell hozni az OR-ZSE falai közé. Az intézmény így válhat nem csupán egy új szellemi vezetőréteg – rabbik, hitoktatók, kántorok, szociális munkások, közösségszervezők… – és tágabban, egy új értelmiségi elit *alma mater*évé, hanem így maradhat meg a Rabbiképző a magyar zsidóság meghatározó szellemi műhelyének.

Számomra ezt üzeni elsősorban a fenntartó döntése, és ez a bevezetőben említett paradigmaváltás első aspektusa.

Történelmi kitekintés: tudományos paradigmaváltás

A *rabbiképző* (szeminárium) egy tizenkilencedik századi műfaj. A korábbi, és az ortodox világban a mai napig létező jesiva alternatívájaként jött létre, az egyetemek és a keresztény teológiák formáit – meghatározott tanterv és tantárgystruktúra, évfolyamok és tantermek, szekuláris tanulmányok, önálló nyelv- és nyelvtantanítás, vizsgák és szakdolgozat stb. – követve. Leopold Zunz és társai, a *Wissenschaft des Judentums* megalapítói, az 1810-es, 1820-as években még abban reménykedtek, hogy katolikus és protestáns mintára zsidó teológiai egyetemi karokat fognak alapítani Németországban. Ezek a remények azonban még másfél évszázadig hiú ábrándnak bizonyultak, és realitása csak saját intézmény alapításának volt.

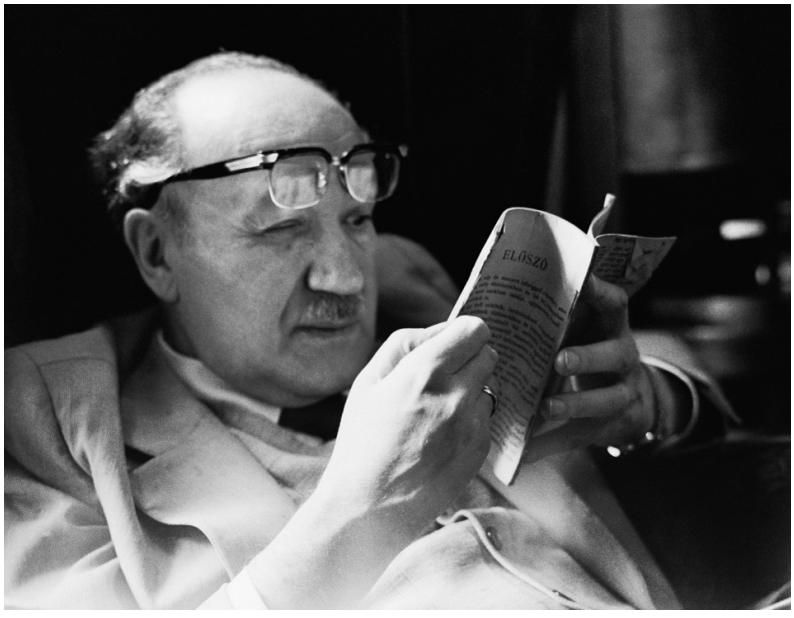
A *Tora im derekh erec* (jelen kontextusban: 'Tóra és világi tanulmányok') a német neo-ortodoxia megalapítójától, S. R. Hirschtől származó jelszavát a nem ortodox irányzatok is követték: szimbiózisban művelték és tanították a hagyományos, vallásos tárgyakat a kortárs szekuláris tudományokkal. Lord Immanuel Jakobovits, egykori brit birodalmi főrabbi hívta fel a figyelmet (ortodox kontextusban) arra, hogy bár számszerűleg a holokausztnak több áldozata volt Kelet-Európában, a nyugat-európai zsidó létforma az, ami igazán elpusztult. Így megszűntek a régi szemináriumok is, ma már ismét a jesivák határozzák meg világszerte az ortodoxiát. Bár a 19. századi német neo-ortodoxia utódjának a modern ortodoxiát tekintjük a 20-21. században, azonban a *Tora im derekh erec* jelszavát hirdető, háború utáni intézményekben, a New York-i *Yeshiva University*-n és az izraeli *Bar Ilan Egyetem*en, a vallási és a szekuláris tudományokat már nem szimbiózisban, hanem időben és térben elválasztva tanulják – érvel Lord Jakobovits. Reggel és este jesiva tanulmányok a tanházban, napközben pedig szekuláris tanulmányok a tanteremben – nagyon más, mint amit a budapesti Rabbiképző és a hozzá hasonló neo-ortodox, pozitív-historikus és reform intézmények képviseltek.

Amszterdam a Nederlandsch Israëlietisch Seminarium épülete

Vajon tényleg leáldozott a *Tora im derekh erec* jelszavának? Úgy vélem, két fordulat történt. Egyrészt, a 19. század utolsó évtizedeitől kezdve – például a Wellhausen-féle bibliakritika megjelenésével – egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a hagyományos vallás „igazsága" és a tudomány „igazsága" csak nehezen egyeztethető össze. A Szaadja gaonnal és Maimonidesszel kezdődő vallásfilozófiai erőfeszítések elvesztették vonzerejüket. A 20. század második felében a tudományos „igazságba" vetett hit Kuhn és a posztmodern hatására átértékelődött, míg a vallás „igazsága" már pszichológiai, mintsem filozófiai kérdéssé vált. A vallás és a tudomány két különböző szférája az emberi létnek, más játékszabályokkal. Kuhn kifejezésével: inkommenzurábilisak. Térben és időben is elvállnak egymástól: a Bar Ilan Egyetem tanházában reggel és este Talmudot tanulnak, e két időpont között pedig a laborban kémiai kísérleteket végeznek, vagy a könyvtárban régi kéziratokat olvasnak.

A nem ortodox irányzatokban azonban nem ennyire éles a szétválás. Ezek az irányzatok ugyanis a 19. század eleje óta éppen a *Wissenschaft des Judentum*-ból nőttek ki. A neológ identitásnak is szerves része a történészi önreflexió, így a Rabbiképző sem szakadhat el a kortárs *Jewish studies*-tól. Utóbbi azonban jelentősen átalakult a 20. század során: elszakadt a neo-ortodox, pozitív-historikus és reform teológusoktól, és a bölcsészettudományok egyik ágává vált. Vallásos és nem vallásos zsidók éppúgy művelik, mint nem zsidók is nagy számban (vö. nem kell görögnek, kínainak lenni ahhoz, hogy valaki görög vagy kínai kultúrával foglalkozzon). A történettudomány mellett az irodalomtudomány, vallástudomány, nyelvészet, kultúratudomány, néprajz, antropológia, szo-

Scheiber Sándor (Fotó: Villányi András)

ciológia és egyéb módszertanok minden eszköztárát bevetik annak érdekében, hogy a zsidó vallás-, irodalom-, művészet- és társadalomtörténet, vagy éppen a kortárs zsidóság minél több aspektusát megértsék.

Az OR-ZSE paradigmaváltásának egy újabb aspektusához értünk el. Ezúttal tudományos értelemben vett paradigmaváltásól van szó. Ma már a *Wissenschaft des Judentums*-ot nem azért műveljük, mert ezáltal definiálnánk saját zsidóságunkat. Immár nem tizenkilencedik századi történészként alkotjuk meg azt a narratívát, amely közös nevezőre hozza a teológiánkat és a tudományunkat. A 21. században már túlléptünk a nagy narratívákon. Ehelyett a *Jewish studies* területén felhalmozott ismereteket és módszereket felhasználva próbáljuk megérteni a múltunk és a jelenünk komplex struktúráit, valamint ezek segítségével igyekszünk irányt szabni a jövőnknek is.

Külföldi kitekintés: intézményi paradigmaváltás

A tizenkilencedik század elején egy hagyományos *bétmidrás* alapjain létrehozott amszterdami *Nederlandsch Israëlietisch Seminarium* (NIS) a második világháború után fokozatosan elvesztette a funkcióját. A hagyománytisztelő, de már a 17-18. század óta polgárosodott holland zsidóság vallásos rétege is eltolódott a kelet-európai ortodox minták felé, sőt többen közülük lubavicsi hasziddá váltak. Ennek következménye az, hogy a háború után felnőtt generáció már nem a NIS-ben, hanem külföldi jesivákban – Antwerpenben, Izraelben, Angliában – szerzett rabbidiplomát. A szeminárium ugyanis, mint fentebb volt róla szó, nyugat-európai, a jesiva kelet-európai műfaj.

A NIS már évtizedek óta nem adott rabbit a holland zsidóságnak, nincsenek is már ilyen aspirációi. A holland felsőoktatási rendszernek sem része. Hanem egy szabadegyetem, különböző kurzusokkal (klasszikus és modern héber, zsidó történelem, filozófia, halákha, Misna), és elvileg kántorokat, informális vallástanárokat és „darsanokat" (vö. az OR-ZSE rabbihelyettes szakjával: rabbinak nem minősülő, de praktikus tudással bíró vallási specialistákat) is képeznek, de állami akkreditáció nélkül.

Tekintsünk egy másik mintát is. Németországban, ahol szintén nagy hírű szemináriumokban képezték a rabbikat a holokausztig, ma már szintén jesivák működnek, mint az a Lauder-féle berlini intézmény, ahol *Balla Zsolt*, lipcsei ortodox rabbi is tanult. A nem ortodox német zsidóság azonban az elmúlt évtizedekben szinte megvalósította azt, amely kétszáz évvel ezelőtt Leopold Zunz álma volt: az egyetemek katolikus és protestáns teológiai karainak mintájára, zsidó teológiák, főiskolák működnek állami egyetemek szatellitintézményeként, méghozzá a nagyhírű Heidelbergi Egyetem és Potsdami Egyetem mellett.

Vajon e két minta közül valamelyik alkalmazható a mai OR-ZSE-ra? Akárcsak a NIS, az OR-ZSE sem jeleskedik rabbijelöltek képzésében, habár éppen 2017 szeptemberében három új rabbit is avattak. Sikeresebb a zsidóság iránt általában érdeklődő, zsidó és nem zsidó, fiatal és kevésbé fiatal hallgatók elérésében. Nem lenne több értelme egy színvonalas szabadegyetemet működtetni, mint egy sokak által kritizált színvonalú (BA, MA és PhD szintű) egyetemi képzést? Mi lenne, ha az intézmény megszabadulna az akkreditációs kényszer által kijelölt kényszerpályától, amelyen mozog, amióta a Felsőoktatási törvény szabályos egyetemi rangra emelte 2000-ben? Aki pedig rabbidiplomát szeretne szerezni, az menjen külföldre: akár jesivába, akár egy nem ortodox rabbiképzőkbe.

MÉG MOST SEM KÉSŐ

Fizessen elő a Szombatra,
és kedvezménnyel postázzuk Önnek a lapot.

Csekket az info@szombat.org e-mail címen, vagy a 311-6665-ös telefonszámon igényelhet. Neve és postacíme megjelölésével, legalább 5950 Ft telebankos vagy internetes átutalásával a Mazsike Szombat Szerkesztősége 11709002-20066703 számlaszámára közvetlenül is intézheti előfizetését.

Logikus elképzelés, de ellene szól a realitás. A rabbipálya kevéssé vonzó, és az elmúlt két évtized tapasztalata szerint az a kevés fiatal, aki külföldön szerez rabbidiplomát, még kisebb arányban tér haza. A holland minta sem biztató: ott is sok a külföldről importált rabbi, akik vagy jó pénzért, vagy egy vezető hollandiai rabbi vejeként telepszenek le a jómódú közösségben. A hazai rabbiutánpótlás hosszútávon tehát bizonytalan lenne. Rövidtávon pedig a MAZSIHISZ nem engedheti meg magának, hogy a rabbiképzést átengedje a Zsigmond Király Főiskolát felvásárló – és átnevező – EMIH-nek.

Követhető-e a német minta? Bár száz évvel ezelőtt kudarcba fulladt egy kezdeményezés, amely zsidó tudományok katedrát javasolt létrehozni a pesti egyemen, vajon 2018-ban átalakulhatna-e az OR-ZSE az ELTE Zsidó Teológiai Karává? A Rabbiképző állami intézményként jött létre, és csak a zsidótörvényeket követően került át hitközségi tulajdonba. Mi lenne, ha semmisnek nyilvánítanánk ezt az 1940-es években hozott döntést, a Rabbiképző visszakerülne állami fenntartásba, majd a régi-új fenntartó beolvasztaná valamely állami felsőoktatási intézménybe?

Túl azon, amit a jelenlegi kormány felsőoktatási és tudománypolitikájáról gondolok, ez ellen a megoldás ellen, mint magyar állampolgár, és mint egy állami egyetem munkatársa is tiltakoznék. Egy ilyen lépés utat nyitna más teológiák (újjá)születésének a szekuláris állami intézményeken belül, amelyre sajnos még nem tartom elég érettnek a magyar társadalmat, ellentétben a német társadalommal. A modernitás, a szekularizáció, a világnézeti semlegesség a bölcsészettudományokban, az „egyház és állam szétválasztásának" a gondolata még nem gyökerezik elég mélyen ahhoz, hogy nem kellene a premodern szemlélet visszatérésétől tartanunk akkor, ha túl közel engedjük egymáshoz az „államot" és az „egyházat". Következésképpen, az OR-ZSE-t a hitközségnek kell megújítania, még ha külső segítséget be is tud vonni.

De a német minta más szempontból szolgálhat útmutatóul: a zsidó teológiai képzés és más egyetemek szoros együttműködése megoldható lenne ma is. A 20. század közepéig a rabbijelölteknek nem csak tanulniuk, de doktorátust is kellett szerezniük a Pázmányon. (A korabeli doktori dolgozattal szemben támasztott követelmények egy mai MA-szintű szakdolgozathoz lennének mérhetőek.) Ezzel garantálták azt, hogy a jelöltek látóköre kitágult a „József körúton" túlra, és független mércével is megmérettettek. Schweitzer József egy interjúkötetben meleg szavakkal emlékezik vissza arra, hogy a szombat reggeli istentisztelet és reggeli után hogyan mentek át a József körútról előbb a Dohányba, hogy meghallgassák az ott prédikáló „négy óriás" közül a soron következő mester szónoklatát, majd onnan az Astoriára, Kornis Gyula filozófiaórájára. Ma már nincs egyetemi előadás szombaton, a Rákóczi úton metró jár villamos helyett, azonban a Palotanegyedben és környékén a távolságok nem változtak.

Zacharias Frankel

A harmadik paradigmaváltás lényege az, hogy az OR-ZSE – mind az oktatás, mind a kutatás, mind az ismeretterjesztés terén – fonja szorosabbra kapcsolatait a társintézményekkel, mind itthon, mind külföldön. Ahogy régen Breslauba és Berlinbe mentek a hallgatók részképzésre, most könnyen mehetnének Erasmus-ösztöndíjjal Potsdamba és Heidelbergbe. Ma már vonat helyett repülővel is utazhatnak. De gyalogtávolságra is vannak ma is olyan intézmények, ahova érdemes átmenni, mint például az ELTE, a Pázmány, a Károli és az Andrássy Egyetem.

Biró Tamást, fenti cikke megírása óta az OR-ZSE rektorhelyettesévé nevezték ki.

„PIACI ALAPÚ MŰKÖDÉS”

Szatmári Péter, a Milton Friedman egyetem megbízott rektora

A Milton Friedman egyetem megbízott rektora, Szatmári Péter 2007 óta általános rektorhelyettese volt az akkor még Zsigmond Király Főiskola nevű intézménynek, az egyetemmé alakulás, 2016 óta megbízott rektorként működik. Szakmája szerint történész, az ELTÉ-n ma is oktat 19-20. századi egyetemes történelmet.

A Mazsihisz és az EMIH egymással versengve építi ki – az óvódától az egyetemig terjedő, egyre sokrétűbb oktatási hálózatát. Ehhez jelenleg egyedülállóan kedvezőek a körülmények, mert az állam nagyvonalúan támogatja az egyházi fenntartású intézményeket, és a zsidóságon belül is az egyházi, nemzeti vonalat erősíti. Ahogy Radnóti Zoltán, a Mazsihisz rabbiság vezetője fogalmazott egy júliusi interjúban: ha pénzt kér valamilyen könyvre, „végig se mondom, már állítják ki a csekket”.

Az EMIH a Zsigmond Király (augusztus 1-től: Milton Friedman) Egyetem megvásárlásával tette teljessé oktatási rendszerét, a Mazsihisz pedig eddig is meglévő teljes vertikumát gazdagította egy érettségizettek számára elérhető OKJ-s képzést nyújtó intézménnyel, ahol főleg idegen nyelv tanulására nyílik lehetőség.

*

Milyen kategóriába lehet besorolni az új egyetemet?

A Milton Friedman Egyetem egyházi fenntartású, világi magánegyetem. Utóbbi azt jelenti, hogy piaci alapon működik. Az *alkalmazott tudományok egyeteme* kategória, szemben a tudományegyetemmel azt jelenti, hogy az intézmény gyakorlatiasabb képzést ad. Többnyire korábbi főiskolák kapták ezt a besorolást, amelyek időközben egyetemmé váltak. A mi egyetemünk is főiskola volt 2016-ig.

A magánegyetem azt jelenti, hogy a diákok fizetnek a képzésért?

Nem ezt nevezném a piaci működés lényegének. Számos egyházi illetve állami egyetemen is számos olyan szak működik, ahol önköltségi alapon zajlik az oktatás. A „piaci alapú működés” inkább azt jelenti, hogy az egyetem folyamatosan figyeli és figyelembe veszi a felsőoktatási, valamint munkapiaci körülményeket és igényeket, és ez alapján alakítja oktatási politikáját. Ezek az igények lehetnek olyanok, mint például a jelenleg nálunk működő 11 alapszak (3 év után BA oklevelet ad), amely mind önköltséges, de jelenthet olyan igényt is, mint például a pedagógiai képzésekben jelentkező hiány. Ezen a területen egyetemünk tervez fejleszteni, amely viszont nyilván nehezen képzelhető el állami szubvenció nélkül. Ezekben az ügyekben folytatunk egyeztetéseket az állami illetékesekkel.

Az egyházi fenntartású egyetem státusza előnyt jelent?

Mindenek előtt egy egyházi intézmény jellegéből adódon is egyfajta értékalapot, érték elköteleződést, intézményi folytonosságot és kiszámíthatóságot hoz a rendszerbe.

A fenntartó milyen mértékben szól bele az irányításba?

Egyetemünk autonóm, de nagyon fontos – különösen az egyetem stratégia-alkotása szempontjából – hogy új fenntartónkkal folyamatos a konzultáció. Rövid együttműködésünk során egyértelművé vált, hogy az EMIH központi projektnek tekinti a Milton Friedman Egyetemet, és elkötelezett a színvonalas felsőoktatás megteremtése mellett.

Jelenleg hány hallgatójuk van?

1400. A tavasz során megalkotott stratégiánk alapján, terveink szerint a következő 3 évben ez a hallgatói létszám meg fog háromszorzódni, és így visszajutunk a kb. 10 évvel ezelőtti 4500-5000 fős hallgatói létszámhoz. Amúgy vannak a formális oktatási kereteken túli programjaink is, büszkék vagyunk a nyugdíjas akadémiánkra például, amelyet az 50+ korosztályból mintegy 4000 fő látogat.

Egyéb képzési lehetőségek is vannak Önöknél?

Speciális képzés keretében oktatunk sportlétesítménymenedzsereket. Erre most nagy a kereslet, mivel sok sportlétesítmény épült országszerte és nincs elég szakképzett ember, aki ezeket igazgatná. Ez a szakunk villámgyorsan megtelt, jelenleg harminc közép-, illetve felsővezető tanul itt. Három sportklubbal is van együttműködésünk, egyikük a Budapesti Honvéd, amelyik két kádert iskolázott be hozzánk. Másik speciális képzési lehetőségünk a biztonságpolitikai mikroelemző, ami diplomásoknak fenntartott szakirányú képzés.

Ezen kívül szociális munkás- és pilótaképzés is folyik Önöknél, tehát igen heterogén a választék.

Egy rugalmas és innovatív intézmény igyekszik megcélozni a hiányterületeket. Ami a pilótaképzést illeti, ez egyelőre egy három- és fél éves tanfolyam, ahol magánpilótákat képzünk. Ami a szociális munkás képzést illeti, ez része a társadalmi felelősségvállalás programjának, ami az egyházi fenntartású iskolák felé kiemelt elvárás. Érték, tudás, vállalkozás – ez mind része a filozófiánknak. Fő szempont, hogy az itt végzett diákok a diploma után el tudjanak helyezkedni a szakmájukban. Ez 95 százalékban sikerül is. Ennek jegyében oktatunk egy új tantárgyat: gazdasági informatikát is. A résekbe törekszünk, ahogy mondani szokták.

Így tehát ha – például – a mélyépítő mérnök szakmában hiány mutatkozna, ebbe a képzésbe is bekapcsolódnának?

A felsőoktatás nem egy struktúrálatlan bolhapiac. Egyetemünk – a jelenlegi stratégia által kiegészült szakokkal együtt – négy karban gondolkodik: Gazdasági informatika kar, Társadalomtudományi kar, Pedagógiai kar és Hittudományi kar. Ami ebbe belefér, abban mind tudunk gondolkodni a formális felsőoktatás keretében. Ami pedig az informális oktatást és a felnőttképzést illeti, az értékteremtés és a piaci ráció a meghatározó.

Terveink szerint a következő 3 évben ez a hallgatói létszám meg fog háromszorzódni

Jelenleg hány kar van az egyetemen?

Jelenleg még a tanszéki struktúra él, de a közeljövőben karosodni fogunk a fenti struktúra szerint. Most folyik a csapatépítés és az új szakok elindításához szükséges akkreditációs folyamat előkészítése.

A hittudományi karon milyen tárgyakat oktatnak majd?

Ez az egyházi fenntartó illetékességébe tartozik, de terveink szerint lesz majd többek közt alapszakon zsidó közösségszervező, zsidó vallásbölcselet, mesterszakon pedig rabbinikus tudományok, hebraisztika, valamint héber tanító és középiskolai tanár. Azt azonban fontos lenne hangsúlyozni, hogy pl. a zsidó vallásbölcselet kurzusait a társadalomtudományi kar alapképzésein is fel lehet majd venni a szabadon választható tantárgyak közé.

Az újonnan induló egyetemek általános problémája, hogy nincs elegendő, PhD-vel rendelkező oktató.

Valóban, de ez bennünket kevésbé érint, mivel nálunk szakirányú továbbképzés is folyik, ahol az oktatók alkalmazásának nem feltétele a doktori cím.

Idegen nyelvű képzés folyik Önöknél?

Az Erasmus program keretében, igen, ahol eddig negyven külföldi egyetemmel létesítettünk kapcsolatot. Köztük van az izraeli Bar Ilan Egyetem is.

Szombat az interneten

Jason Greenblatt - Trump elnök magyar származású, ortodox zsidó bizalmasa | Jeremy Corbyn egy terrorista vezér társaságában | „Szerintem nem hír, hogy a Mazsihisz alkalmazottja lettem" - Kőszegi Zoltán, a Mazsihisz új kommunikációs vezetője | Yuval Noah Harari: A bevándorlás ellenzése is, pártolása is legitim politikai álláspont | Öngyilkos lett a Holokauszt legismertebb holland kutatója | Waldheim keringő - Ausztria és a náci múlt

Cikkeink a **www.szombat.org** honlapon. Olvassa a *Szombat*ot az interneten is!

SZAKKÉPZÉS – AMI MÉG HIÁNYZOTT A MAZSIHISZ PORTFOLIÓJÁBÓL

Új, szándékuk szerint hiánypótló oktatási intézményt hoz létre a Mazsihisz Külkereskedelmi Szakgimnázium néven.

Az iskola forma szerint a Budapesti Zsidó Hitközség (BZSH) keretei között működik majd, és nem gimnázium, hanem szakképzést (OKJ) nyújtó iskola lesz. Érettségivel iratkozhatnak be ide azok, akiknek célja idegen nyelvek tanulása és OKJ bizonyítvány megszerzése, elsősorban a külkereskedelem területén.

Az új intézmény igazgatója, Salusinszky András beszámolója szerint dr. Kunos Péter BZSH/Mazsihisz ügyvezető igazgatóval együtt gondolkodva döntöttek egy olyan oktatási intézmény létrehozása mellett, amely olyasmit tud kínálni, amit a magyar oktatási piac szereplői közül még nem sokan: középszintű külkereskedelmi szakképzést eddig más iskolák nem biztosítottak Magyarországon és ilyen profilú közoktatási intézmények „duális képzést" sem folytattak. A Külker Gimi diákjai azonban az iskolában kapnak majd elméleti képzést, gyakorlati tudást pedig a területen működő vállalkozásoknál szerezhetnek. Fontos és szintén hiánypótló szolgáltatásnak szánják a magas szintű idegennyelv-oktatást is, mivel a nyelvtudás önmagában is piacképes. Salusinszky András igazgató két felnőttképzési intézménynek és nyelviskolának (a *KOTK Oktatási Központ* és a *Studio Italia*) is a vezetője.

A jelentkezők számáról Salusinszky András átmeneti adatot közölt: augusztus 23-áig 321 fő jelentkezett az intézménybe. Az igazgató úgy becsüli, hogy nagyjából 400 fővel

indulnak majd szeptember 1-jén. Az új iskola egyik célcsoportja a felsőoktatásba be nem jutott diákok. (Kézenfekvő, hogy a Scheiber Sándor Gimnázium végzettjei közül is sokan fognak itt továbbtanulni.) A másik két célcsoport: a pályát még nem választott fiatalok, valamint a praktikus nyelvtudásra és szakmára vágyó nyelvszakos bölcsészek. A fiatalok 25 éves korukig tanulhatnak a Külker Gimi nappali tagozatán, aki ennél idősebb, az az esti tagozatra jelentkezhet, ahol nincs korhatár.

Zsidó fenntartású intézményről lévén szó, a (fakultatív) tananyagban szerepel a judaisztika és a modern héber nyelv – ezek oktatásáról közelebbit nem mondott az igazgató, mert ennek megszervezését Frölich Róbert és Radnóti Zoltán rabbik vállalták magukra. A szakiskola zsidó fenntartású, de nemcsak zsidók számára nyitott intézmény. A „világra nyitott zsidóság" jelszó szellemében így minden hallgató megismerkedhet a judaisztika és a héber nyelv alapjaival.

Zsidó intézményhez illően nem lesz tanítás szombaton és a zsidó ünnepeken – ezért is nem indítottak levelező tagozatot, amely többnyire hétvégén üzemel.

A Külker Gimi viszonylag stabil anyagi háttérrel rendelkezik, így az itt tanulók mentesülnek a tandíj fizetése alól.

Miután a hitközségen döntés született az intézmény létrehozásáról (a BZSH vezetősége ez év januárjában hozott az ügyben határozatot), a Mazsihisz értesítette erről a kormányt, amely igen segítőkésznek mutatkozott. A miniszterelnökség kiemelt ügyként kezelte az iskolát és a Rumbach zsinagóga felújításával párhuzamosan egyeztettek erről is. A Külügyi és Külgazdasági Minisztériummal együttműködve hozták ezután létre az intézmény képzési profilját, szakválasztékát. Ilyen a diplomáciai protokoll, a vámügyintéző – összesen 12 szakmát célozhatnak meg az itt tanulók. A Külker Gimiben 600 diák számára van férőhely. Az oktatás szeptember 1-től indul – tájékoztat Salusinszky András, aki maga is a hitközség egyik templomkörzete, Radnóti Zoltán közösségének tagja.

Besorolása szerint az új iskola szakgimnázium lesz, ahol az érettségizettek a 13-14. évfolyamon tanulhatnak tovább.

A Mazsihisz – bölcsődétől egyetemig terjedő – oktatási intézményrendszerének egyetlen iskolája sem nyújtott eddig OKJ-képzést, a Külker gimi elindulásával a portfólió teljessé vált.

Finái Gábor

ELJÖTT AZ ORTODOX RABBINŐK KORSZAKA

Radikális újraértelmezése mindennek, ami feminin, vagy szelíd főhajtás a nyugati világ trendjeinek? Gondolatok a tesztoszteron világába történt száműzetés/diaszpóra közeli végéről.

A nő. Ellensúly, segítség, ellenpólus, kínaiul a yin. Ha ezeket kimondjuk, akkor, már az édenben egyenrangú partnereket látunk, a nő az, aki egyedül képes a férfival együtt-működni – és ez talán még fontosabb – , akivel a férfi egyedül képes harmóniában, egyensúlyban, egyenesben lenni, illetve maradni. Méltó társ és ellentét-partner. A teljes élet, az emberi tapasztalat teljességének kapuit nyitják meg egymás számára. Ezen fejtegetések összhangban vannak a Mózes I. II. fejezetének leírásával a nő teremtéséről. Az I. fejezetben található leírásban azonban egyszerre van megteremtve a férfi és a nő, nincsen időbeli eltolódás, Ádám nem keresi – hiába – a társait a többi lény és teremtmény között.

Így vagy úgy, vagy a kettő szintézises elegye, mint Rásinál a nő, a társ és a (ki)egyenl(ít)ő partner. Ez a kezdeti pont, a kiindulási állapot. Ha egy másik kommentátorra, Náchmánideszre hallgatunk és őt utánozzuk, akkor a képzeletbeli horgonyunkat ide vetjük ki, a Teremtés kezdeteihez és bármit hoz a későbbiekben a történelem és a hagyomány, a kezdeti tervre, a kezdeti szeretetre kell emlékeznünk, mert a kisiklásokat helyreránthatja, bátorítást adhat, viszonyítási pontot jelenthet. A cél mindig is az elveszett Édenbe való visszakerülés volt. Erre emlékezzünk, bármi történjen, az a fundamentum!

Az édenből kikerülve a halál a szenvedés, az érdek az önzés, élvhajhászás és a gyűlölet a világba „költözött”, a rend és harmónia megbomlott. Az erő kultúrájában, ahol a tesztoszteron a legnagyobb kincs, az agresszió és az innováció kulcsa, nem szerepelhet elől, meg kell magát húznia az erősek árnyékában. Több gálutról beszél a hagyomány: a legősibb az édeni kiűzetés, ez az ős gálut, amelyet lehet úgy értelmezni, mint egy hosszú vándorlást a tesztoszteron világában. Ahol tesztoszteron a legerősebb valuta, ez a legerősebb váltó. Ez az a föld, ahol ember embernek farkasa.

Bár a szokásjog és később a tórai jog alapján deklasszálttá válik a nő, azért a Tóra mégis megszabja, hogy ha nőt ölnek meg – szemben más jogrendszerekkel – neki is halállal lakol a gyilkosa. A többi esetben a munkaereje, pláne ha rabszolga, már töredékét éri a férfiének, mert fizikailag kevesebbet bír. Az ára, a kiesett munkájáért fizetett kárpótlás csak töredéke a férfiénak. Ha fiút szül, örül, hiszen ezzel tehette ebben a világban a legtöbbet – és hamarabb kerül vissza a közösségbe, mintha leányt hozott volna a világra. A családban fiúkat vártak, munkást, de főleg harcost, aki támasza lesz törzsének, aki majd ott, helyben, a törzsnél marad. Majd feleséget *hoz* és *elvesz*. Általa erősebb és nagyobb lesz a törzs, amelyik egyben harci egység is. A lányokat elveszik, elviszik és addig is, főleg kamaszkorukra megnövekedett kockázattá válnak más törzsek tesztoszteron-céltábláivá. Kiházasításuk bevételt és potenciális szövetségest vagy legalábbis kisebb ellenségességet jelentett. Ezen osztályzás és besorolás zuhanást jelentett a nők státuszában mindenhol a lakás, ház otthon „szentélyén” kívül. Máshol a nő nem kapott szerepet.

Ha elsőszülött, kiváltani nem kell. Formális szakralitásban nem vesz részt, áldozni nem áldoz, az égi sereg földi másában, a papság, léviták soraiban nem kap helyet. Női prófétáktól, istennel kapcsolatba lépőkről és a nép megmentőitől azonban igen „túlterhelt” a biblia. A meddőség téves nőkhöz kapcsolása és az erőn és gyakori háborún alapuló világ a többnejűséget is eredményezi. A beburkoltság, a szemérmesség, a házastársi hűség feladatai, a férfiúi gerjedelemért is ő főképp a felelős, a gyermeknevelés 99%-a reászakad, őt terheli.

Az édentől időben és térben távolodva lassan elhallgatnak a nők, kevesebb szöveg szól róluk, és ők is kevesebbet

Már az édenben egyenrangú partnereket látunk

Nagy Britannia:

FELAVATTÁK AZ ELSŐ ORTODOX NŐI RABBIT

Az úttörő szerepben megjelenő Dina Brawer jogosult halachikus kérdések megválaszolására, szertartásokon való közreműködésre, tanításra és lelki gondozásra. Brawer úgy nyilatkozott, hogy szerepmodellt kíván nyújtani a többi nőknek: minderre ők is képesek lehetnek.

Négy évnyi intenzív tanulást követően kapta meg rabbidiplomáját Dina Brawer, aki Rabba Dina néven gyakorolja majd hivatását. (Rabba: a rabbi szó női változata – A szerk.)

Rabba Dina nők számára szervezett négyéves ortodox zsidó képzési programban vett részt a New York-i Yeshivat Maharat szervezésében.

Szmicháját (rabbidiplomáját) a képünkön szereplő Dr. Daniel Sperber rabbi írta alá, miután Dina két óra hosszan tartó vizsgát tett Londonban.

Az esetről tudósító Jewish Chronicle tudósítójának Rabba Dina azt nyilatkozta, hogy először 2013-ban gondolt arra, hogy rabbi lesz.

A milánói születésű Rabba Dina a Zsidó Ortodox Feminista Szövetség (Jofa) szigetországi szervezetének alapítója, és az elmúlt években azért dolgozott, hogy a nők szerepe, befolyása erősödjék az ortodox közösségekben.

A nyár folyamán Rabba Dina több londoni zsinagógában tart majd sabbati drósét. Július 8-án a tiszteletére rendezett díszvacsorán vesz részt. Férjével, Naftali Brawer rabbival és a családdal az év második felében költözik az Egyesült Államokba.

A rabbinő természetesen csak a modern ortodoxia egy szegmensében elfogadott jelenség, de ezzel az avatással minden bizonnyal sikerült tágítani a határokat.

A Jewish Chronicle cikkét Bassa László fordította

beszélnek a saját hangjukon. Éva után Izrael hajnalán feltámadt, majd újra elhallgatott a női hang: Debora, Jáél, Hanna hálaénekei mind i.e. 1100 előttiek, még a bronzkor lezárultával / rögtön az után elnémul a női hang a héber irodalomban, és a XIX. végén szólal meg újra.

Most, idestova 100 éve új korszak van? Vagy visszatérünk a bírák korába és újra ott vagyunk a bírák és a honfoglalás idején, vagy a kivonuláskor, amikor Mirjám énekelt? A női hang valami kezdeti harmóniához jelent visszatérést, az eddigi silány egyoldalúság megbontását, amit nem kell siratnunk. A nyugati világ, amelynek kialakításában teljes erőbedobással részt vettünk és változásainak legnagyobb nyertesei és, egy bizonyos oldalról, túlkapásai felől, a legnagyobb vesztesei is vagyunk, újra beemelte a nőt a száműzetés tesztoszterontól hajtott, kietlen világába. Először úgy dolgozhatott, mint a férfi, csak kevesebbért, aztán, amikor a férfiak egymást ölték és nyugaton a tesztoszteron-galut a tetőfogára hágott, a világháborúk korában a nőket mindenhol „férfiasították". A két világégés körül és között, 30-40 év leforgása alatt már szavazhattak és egyetemre mehettek, ez hozta meg a '60-as, 70-es éveket, minden változásukkal együtt.

Az elmúlt 100 év, valami nagyon ősit és eredetit lobbantott lángra a zsidó régmúlt hagyományában. Ezt először még csak a hagyománytól távolabbra kerültek merték elfogadni, mint annak idején Mózes, az egyipotmi, vagy Herzl, a bécsi. A szüfrazsettek, a sok leány, nő és asszony Londonban, New Yorkban, ők lettek azon – előbb reform, majd konzervatív, majd mostanra egyre több ortodox – női rabbi elődei, akik valami teljesen újat hozhatnak vissza nekünk. A Bírák korában, a Bárák nevű férfi hadvezér, bár a neve villámot jelentett, félt egyedül, Debora, a nő segítsége nélkül szembeszállni az ellenséggel. Lehet, hogy pont most megint a csípős hatalmú és édesség-gyártó méhecskékre, a Deborákra lesz szükség, ennek a kornak ők kellenek. A tesztoszteron kora, az agresszió és a dominancia kora talán a vége felé közelít.

Ezekkel a sorokkal szerettem volna köszönteni az új brit ortodox rabbi nőt, akit a közelmúltban avattak: Rabbi Dina Brawert. Legyen ereje sok jót és hasznosat tenni.

EGY PIACI POGROM SZÍNPADON

„Nem hiszem, hogy azok az emberek, akik ’46-ban a pogromokat csinálták, velejéig gonosz emberek lettek volna, bár biztosan akadt közöttük olyan is.” (Mohácsi János)

Jelenet az előadásból

Egy piaci pogrom nem zsánerkép; inkább háború utáni tájkép megvadult mellékalakokkal.

Závada Pál 2016-ban megjelent regényét, az Egy piaci napot – mely szociografikus igénnyel eredeti dokumentumok, bírósági iratok alapján mesél a kunmadarasi és miskolci pogromról – eredetileg drámának képzelte, közelítve a témát egy antik tragédiához. Zeneileg hangolt színpadi adaptációja a Radnóti Színházban a Mohácsi testvérek rendezésében látható, akik az íróval együtt gyúrták a prózát színdarabbá. A könyv (ál)szenvtelenséggel tudósít a kunmadarasi (a darabban: kunvadasi) pogromról, míg a darab intenzív tömegjeleneteivel mutatja be a tömeghisztéria és a három emberéletet követelő lincshangulat áramlását.

1946-ban Kunmadaras hetipiacán asszonyok megtámadták a zsidó árusokat, azzal vádolva őket, hogy árdrágítást követnek el. A közhangulat sérelmezte, hogy a deportálásból hazatérő zsidók visszakövetelték 1944-ben elvett javaikat is. A politikai viszonyok, az infláció, a ma már felfoghatatlan nyomor a zsidók elleni pogromokhoz vezetett. Azt, hogy az elkövetők lelkében milyen indulatok feszültek, semmilyen bíróság nem tudhatja kideríteni, – éppen ezeket a motivációkat próbálta meg feltárni az írói és a rendezői fantázia.

A politikai vezetés azt szajkózta, hogy a feketézés és árdrágítás büntetendő és leleplezendő. A darabban is kidomborodik, ahogy a pártok politikai nyerészkedésre használják a zsidókérdést, és a hatalom manipulálja a kisembert, ám a zárt színpadi térben látványosabban kerül szóba az egyén, adott esetben a *szomszéd* felelőssége, aki történetesen meggyilkolta szomszédját, miközben a rendőrség mindezt passzívan nézte. Hangsúlyosan kerül szóba az is, hogy vállalja-e a tettét.

Dramaturgiai eszközként a tragikus téma ellenére is dinamikus humor formálja a színpadi adaptációt, akár a Mohácsi testvérek 4 évvel ezelőtti, Kamenyec-Podolszkij-i vérengzésről szóló *Számodra hely* c. darabját. A cél – a könnyebb nézői befogadhatóság mellett –, hogy emberként jelenjen meg a lincselő is, tragikumában is röhejesen. Hogy ne ítéljünk. A színpadon együtt az egész társulat a zenészekkel, mint a falu zárt közössége. Khell Zsolt függődíszlete térbe zárja a községet egy lengő gerendákból, láncokból álló, mozgó és megszólaltatható kerítésfallal, melyen mindenki egyszerre zenélhet vagy zajonghat bármivel, ami épp kézre esik, a lényeg a folyamatos zajszint, és ez megvan, hisz mindenki mondja a magáét, csak van, aki hangosabban ordít.

A színészek hokedliken, lócákon ülnek, ha éppen nem lincselnek vagy nincsenek tárgyaláson, egy pad néha kulcsra zárható ajtó lesz, ha aggódó férjek-feleségek

spájzba zárják egymást (Pál András hitelesebb spájzba zárt férjként, mint politikusként).

A történet naturális brutalitását a zene oldja, kis időre megáll a pillanat, fehér fénybe vonva az áldozatokat, akik eléneklik haláluk történetét.

Az adaptáció mondatokra töri a prózát, montázst alakít belőle, hű a szöveghez, ám hozzátesz. Az eseménytörténet megmarad szikár vázként, reflektorfény hull néhány figurára, akik kitalált néven (magán)életet nyertek, s egy-két képzeletbeli mozzanat is pörgeti a cselekményt, a tömegből karakteres figurák nőnek ki, sőt, egyes sorsok továbbszövődnek, pl. a kommunista párttitkáré, vagy a pogrom hangadóié, akik később Miskolcon ÁVH-sok lettek. A fő narrátor – a regényben – Hadnagyné Csóka Mária (Radnay Csilla), Hadnagy Sándor (Pál András) református tanító felesége. Utólag eleveníti fel emlékképeit, ugráló kronológiával, hiszen nehéz volt kideríteni, mi történt pontosan. Narrációja a színpadon dialógussá bővül, a próza mellékalakjából párhuzamos elbeszélővé vált Hámosné Irénnel (Martinovics Dorina), a kommunista párttitkár feleségével: közösen beszélik át a borzalmakat, s a regényhez képest túlfűszerezett szappanoperát kapunk magánéletük titkaiból is. A hokedlin ülő két barátnő emlékezése keretet ad, s társalgásuk utolsó mondatának ismétlésével bomlanak ki a darab a belső monológjai.

Rosensteinék házaiban mások laknak, bútoraikat, személyes tárgyaikat is mások használják. A szomszédaik. Lesz is felhördülés, döbbent csodálkozás, hogy megjöttek a „kemenceszökevények"

1946-ban a regénybeli és színpadbéli Kunvadason, – keresd a térképen Kunmadarast!–, ebben az alélt kis porfészekben, ahol az is csoda, ha megáll egy vonat az állomáson, a forgalmista (Némedi Árpád) kezében a piros tárcsa megremeg. Láss csodát: néhány deportált kísértet, haláltábort túlélő zsidó lép le a szerelvényről. Hazatértek, ám nincs hova. Lehetetlen az újrakezdés. Vogelék, Rosensteinék házaiban mások laknak, bútoraikat, személyes tárgyaikat is mások használják. A szomszédaik. Lesz is felhördülés, döbbent csodálkozás, hogy megjöttek a „kemenceszökevények" sőt, „többen jöttek vissza, mint elmentek". Azoknak, akik javaikat eltulajdonították, nincs esetleg lelkük hátsó rekeszében egy csipetnyi bűntudat?

A kisgazda Hadnagy Sándort tanítót, mint egykori leventeoktatót háborús bűnökkel vádolják. A lincshangulat fokozódik. A szegénység és éhezés is hiszterizál, a falu lakói bűnbakot keresnek. Percekkel vagyunk a forint bevezetése előtt, a pengő az egekben, az infláció pörög. Nagy a nyomás, és csak egy szikra kell, hogy a falu népe ledobja magáról a civilizáció köntösét. Jön is a jó öreg, klasszikus, a középkori vérvád: a faluból két gyermeknek nyoma veszett; mert mi mást árul a zsidó, ha nem gyerekhúsból készült kolbászt? A falu apraja nagyja bosszúért kiállt. Polifonikus a kunmadarasi zsidó-pogromot elmesélő történet, több hely-és idősíkban játszódik, a két asszony dialógusba foglalt emlékezése terelgeti az indulatoktól szélsebesen túlcsorduló rémhistóriát. Emlékezéseik összeérnek, széttartanak, kereteznek. Férjeik más politikai oldalon állnak, ők mégis egymás pandanjai. A darab szerkezete akár az ismétlődő élet, a történelem rétegei egymásba csúsznak, és minden színész egyfolytában jelen van, csak nincs mindig a fókuszban, arcot, életet és szerepet cserélhet, önmaga hóhéra és áldozata is lehet, laza karakterváltásokkal.

Két diktatúra; a régi és az új váltásánál járunk, mintha a két ideológia sátáni gúnykacaját hallanánk, ahogy ördögi mechanizmussal szövögetik a szálakat a háttérben.

A helyszín egy falu, ahol az ellenség a szomszéd. Nők mesélnek az egész iszonyatról, melyben sok nő tevőlegesen is részt vett. Mi késztethet egy csapat felbőszült agrárproletár nőszemélyt arra, hogy agyonverjenek egy zsidó tojásárust a piactéren? Talán a nyomorúság? Lehet, hogy örökzöld karakterek ők, akikben ez a felturbózott piaci nap bővelkedik? Férfitársaikat túlszárnyaló harcias amazonok őrjöngenek és pálinkáznak a lincselő tömegben; Sodró Eliza, Tarcsai Sárát alakítva látványosan pörgeti gereblyéjét, a Radai Etelt formázó Lovas Rozi felejthetetlen káromkodásai közepette, miközben Józsa Bettina ingadozó agresszort játszik.

A falusi hordában a férfiak sem angyalok, Schneider Zoltán alakítja a pogrom értelmi szerzőjét, Rácz Zsigmondot, aki aztán mindent tagad és köpönyeget fordít. Kelemen József szerepében lényeglátó, tényszerűen ordít, "Hú, de rá fogunk erre baszni!"

A per(ek) egymást érik. Hadnagy Sándoré után jön a lincselők elleni per. Némedi Árpád a bíró szerepében faggatja a tanúkat és vádlottakat. Würczel Károly szocdem politikus (László Zsolt) dalban zengi el, hogy kiverték a pogromban öt fogát. Hámos Ferenc (Porogi Ádám) szerepe (zsidó) kommunista párttitkárként ellentmondásosabb, mint Irén férjeként, hisz később Miskolcon ő ontja a röpiratokat az árdrágító zsidók ellen. Olyan egyszerű volt röplapban és vérben gázolni. Kátai Gergely kisgazda titkár (Gazsó György) antiszemita hangadó teoretikus se szívbajos: a (túlélő) zsidókat kitelepítené.

Arról szól ez a darab, hogy milyen kegyetlenül röhejesen és sírni valóan hülyék is az emberek, és ezt sikerült 2,5 órában visszatükröznie.

Szarka Zsuzsa

Egy piaci nap
Závada Pál regényét színpadra alkalmazta
Mohácsi István és Mohácsi János
Rendező: Mohácsi János
Dramaturg: Mohácsi István
Díszlettervező: Khell Zsolt
Jelmeztervező: Remete Kriszta
Zene: Kovács Márton (és csapata: Gyulai Csaba, Móser Ádám, Némedi Árpád)

„LEGYŐZHETETLENÜL EGYEDÜL PRÓBÁLJA ÉRTELMESSÉ TENNI SAJÁT HALANDÓSÁGÁT”

Füst Milán talán a leggyakrabban idézett, legismertebb mondata ez: „életrajzom sincs, csak munkarajzom van” – amely egyébként így hangzik az előző mondattal együtt, teljes kontextusban *A feleségem történet*ének francia kiadásához csatolva (lefordítva természetesen): „Nem vadásztam Dél-Amerikában, továbbá: sajnos, nem csábítottam el férjétől Lilian Mayforth világhírű filmszínésznőt, nem voltam kalózhajó kapitánya sem, de foglya sem – a munka foglya voltam, a szürke pokol legaljáé. Ennélfogva életrajzom sincs, csak munkarajzom van.”[1] Schein Gábor 2017-es, a Jelenkornál kiadásában megjelent, s azóta Artisjus-díjjal kitüntetett monográfiája mintha ezt a – nyilván önmítoszt is képző – megállapítást erősítené meg, különösen, ha összevetjük az utóbbi néhány év hasonlóan nagyívű vállalkozásával, hiszen azokban az életesemények lényegesen hangsúlyosabbnak tűnnek. Nem csupán Arany Zsuzsanna Kosztolányi-életrajzára gondolhatunk itt, hiszen az bevallottan is egyértelműen biográfia, hanem az olyan, az életrajzi mozzanatokat az írói munkásság aspektusából tárgyaló munkákra, mint Ferencz Győzőtől a *Radnóti Miklós élete és költészete* (melynek műfaja „kritikai életrajz”), vagy éppen Havasréti József *Szerb Antal*a, illetve Szilágyi Zsófia *Móricz Zsigmond*ja.[2]

Schein Gábor könyv-koncepciójának elméleti alapját persze nem Füst Milán önszcenírozó kijelentése adja, lehetne monográfiájának tárgya egy mégoly „kalandos” életű író is hasonló munkássággal: abból is csak ilyen könyv születne. Hiszen a szerző már az *Előszó*ban leszögezi, egyrészt azért választotta ezt a módszert, mert Füst lírai, prózai, drámai alkotásai nagyszámú műfaj- és műnemspecifikus kérdést vetnek fel, másrészt pedig azért, mert „nagy teret kívánt szentelni annak, hogy Füst műveit és műveinek műnemi csoportjait a velük kortárs irodalom összefüggéseiben tárgyalja”, azt remélve, hogy „a monográfia képes lesz [így] feloldani az integráció nehézségeit, ami a Füst-életmű kanonizációjának legnagyobb akadálya” (15.).

Persze láthatóvá szeretné tenni egyúttal az irodalmi és társadalmi mező interakcióját is az olyan kiemelt jelentőségű pontoknál, mint az írónak a Nyugathoz fűződő viszonya, „zsidó” identitásképe vagy 1948 utáni társadalmi szerepvállalása. Az életművet e műfaji felosztáson túl ugyanakkor integer egészként is kezeli, Walter Benjamin allegóriaelméletét mint sokféle zárat felnyitó kulcsot – interpretációs eszközt – működtetve rajta. Az elméleti részleteket most csak érintve, annyit mondhatunk, hogy részben Benjamin allegóriaelmélete vezeti el a szerzőt addig, hogy az eddig a szakma által nagyrészt elfogadottnak tekintett, Kis Pintér Imre-féle „személytelen személyesség”-fogalom, az „álarc és a perszonalitás Hegelre visszavezethető ismeretelméleti elképzelésével szemben” inkább egy nyelvelméleti kiinduláson alapuló, nietzschei elképzelést fogad el e fogalmakkal kapcsolatban, ami szerinte adekvátabb módon vezethet el bennünket Füst Milán „objektív költészet”-modelljéhez (68.), s mindezt az allegória destruktív-dekonstrukciós alakzatához köti. Ennek működésébe léptetésével, azaz amikor „az én ironikus maszkszerűségének játékában szüntelenül nyitott a jelentésekre, miközben a pátosz és az irónia oszcillációs terében e jelentések lebontása, eltolódása által” az igazságindex eltörlődik, örökösen elmozdulásban van, értelmeződik e sajátszerű személyesség. (81.) Továbbá a szerző azt is megállapítja, hogy „természetidegenségével a modern allegória és az ornamentalitás képviseli azt a jelszerűséget, mely erőteljes impulzusaival megbontja és (…) tarthatatlanná teszi a világ esztétikai visszatükrözésére, illetve a

Füst Milán és felesége (Forrás: Fortepan.hu)

mimézis természethez kötött értelmezésére épülő művészetfilozófiai koncepciókat." (138).

A hosszúra nyúlt, és talán csak egy nagyon szűk szakmai réteg által befogadható elméleti bevezető után, amely ekkora terjedelemben némileg terméketlennek is látszik – kicsit olyasféle érzésem volt, mintha egy távolugró elrugaszkodás előtt háromszor körbefutná a stadiont – következik a tényleges, műfaji fókuszú életműelemzés, amely viszont minden tekintetben érdekfeszítőnek, tartalmasnak és revelatívnak tűnik fel. Schein Gábor értelmezései új szempontokat hoznak be a különböző műnemek, műfajok – líra, dráma, nagyepika, kisepika – felől vizsgált szépírói munkásság megértésének folyamatába. Hogy csak néhányat említsünk: ilyen például a Füst-lírában oly gyakori halálversek allegorikusságának és írásjellegének kimutatása, amelynek végkövetkeztetése, hogy ez a műfaj olyan sírfeliratként, epitáfiumként működik, melyet az olvasó alkot meg a maga számára a halott/a halál allegorikus önéletírását (a halott bemutatkozását) – és ezzel együtt egy előzetes írásjelleget – érzékelve, majd radikálisan új írássá alakítva (*A bánatos kísértet panasza, Önarckép*). Ezzel a műfaji csoporttal rokonítható egy másik verstípus, a búcsúvételé, hagyatkozásé, emlékhagyásé, amely egyszerre nyúlik vissza egy erős magyar hagyományhoz, de egyúttal alá is ássa azt. A bukolikus versekben (*Bukolika*, A *szőlőműves*) az intertextualitás szintén csak kiemelt szerepet játszik – Füst itt úgy radikalizálja a műfaj megújítását, hogy megszünteti benne a didaxist.

Schein Gábor drámaelemzései közül talán a legtanulságosabb az *Aggok a lakodalmon*-ra vonatkozó, amely szerint Füst a Paul Ernst és az ő drámáit favorizáló Lukács György tragédiafelfogásával szemben egy, a demokrácia, méghozzá a metafizikai értelemben iránytalan demokrácia feltételeinek megfelelő drámát valósított meg, ahol nem egyetlen, kitüntetett hős, hanem a színdarab összes figurája „legyőzhetetlenül egyedül próbálja értelmessé tenni saját halandóságát" (274.) Ezért aztán ironikusnak minősül, hogy a görög sorstragédia – a sorsszerűség visszavételének antik tradíciója – a népszerűnek mondható romantikus cselekménnyel kerül össze. A monográfia szerzőjének értelmezése szerint az

alakok és cselekvések motiválatlansága arra mutatnak rá, hogy itt – egyfajta stílustévesztés erdményeképp – a tragédia mint olyan lesz kérdésessé (merthogy metafizikai feltételeinek alapjai válnak problematikussá). A *Boldogtalanok* című dráma a szereplők által elkövetett csalásokat mint a személyiség nyelvi-retorikai rögzíthetetlenségét, felépíthetetlenségét érintő jelenséget mutatja meg, A *lázadó* című pedig, amely egy haldoklást visz színre, az alexandriai hagyományt megfordítva az alazónt (a hetvenkedőt, a csalót) teszi meg hőssé az eirónnal (az önreflexívvel) szemben; s Füst a műben nem csak a halált fosztja meg elvalótlanító patetikusságától, hanem a tényleges haláltapasztalat visszahozásával magának a tragédiának is új értelmet ad. Ennek a szemléletnek is köszönhető, hogy a 70-es években a realista színjátszástól elforduló – és az abszurd felé is tapogatódzó – színházak felfedezik maguknak Füst darabjait (a *Boldogtalanok*at, *A lázadó*t, *A zongorá*t).

Füst talán leghíresebb művét, *A feleségem történet*ét – amely azonban nem lett prózapoétikai újítóvá vagy kánonalakítóvá – Schein Gábor a korai kisregények tanulságait, Wagner *Bolygó hollandijá*nak és Mach csak érzékszervi észlelésen alapuló emlékezésfogalmának figyelembe vételével elemzi. Az igazság pozíciójának megingására hívja fel a figyelmet: nő és férfi egyaránt kitett a körülöttük lévő érzéki képzeteknek és a nyelvi tapasztalat elsődleges voltának, így az igazság számukra mindig szóródik – ezáltal „a lét hézagaira" nyílik kilátás. Szintén érdekes, hogy Schein genderszempontokat is behoz a regény interpretációjába, Störr ugyanis a címmel ellentétben nem a felesége történetét írja meg, hanem a saját életrajzát, s a nőt – a másikat – szóhoz sem hagyja jutni, Lizzy erőszakos elnémítása pedig saját misztifikációja köré szerveződik. Az, hogy az asszony folyamatosan csalásokkal és a kapitány viszont csakis sejtésekkel (és gyakran félreértésekkel) élhet, kölcsönösen feltételezi egymást, s ez a megmagyarázhatatlan, bizonytalan helyzet léthelyzetté, a regény pedig – az olvasó számára is kevéssé átlátható – létallegóriává válik. (Ráadásul, mint az egy későbbi fejezetből kiderül, Füstnek ez a központi műve prózapoétikai összefüggéseket mutat három rövidebb terjedelmű szöveggel, *A kapitány feleségé*vel, *A cicisbeo*val, és a *Szívek a hínárban*-nal, belső intertextuális kapcsolatukat Schein Gábor rendkívüli alapossággal mutatja be.)

Az 1905 és 1944 között írt *Napló*ról legfőképpen a „zsidó"-fogalom (változatai) kapcsán esik szó: a „zsidóhoz" tartozó képzeteknek csak „változatairól" és nem változásairól beszélhetünk, mert azok a szemléleti keretek, amelyekbe az író „a zsidót" mint olyat rendezte, nagy vonalakban ugyanazok maradtak. A személyiségjegyeiben amúgy is kissé nárcisztikusnak mutatkozó Füst, aki egyébként általánosságban is különbözni vágyott a többiektől, le akarta választani magát a „zsidóról", akinek testreprezentációját, biológiai-szellemi-morális adottságait tekintve elfogadni látszik az antiszemita sztereotípiákat. A szöveg énkonstrukcióiban szemmel láthatólag azonosul a korabeli társadalmat átható diskurzussal, a törvényszövegekkel stb., s ezekkel egybehangzóan démonizálja a (férfi) „zsidót", betegséggel, gyengeséggel, csúnyasággal, élvetegséggel jellemzi. Persze ez hullámzik, olykor mintha magára is vonatkoztatná ezeket, máskor kívülről reflektál rájuk. Még 1938-ban is alacsonyabbrendűként írja le a „zsidót", ám amikor a világháború táján megkeresztelkedik, inkább mintha a világ gyűlöletét akarná levetkőzni zsidóságával, s azzal érvel, hogy nem érdemes megőrizni ezt az amúgy is hibrid karaktert, s céltáblájává lenni az elállatiasodott ösztönöknek (bár a zsidókat továbbra is kívülről, „ti"-ként szólítja meg).

Még egy fontos életrajzi mozzanatra kitér a szöveg, Füst sajátos, billegő politikai megnyilatkozásaira a negyvenes-ötvenes években, álláspontjára autonómia és heteronómia között. Bár 1945-ben levélben élteti Rákosit, s *A jelenés* című verse, ez a Lenin-óda (1946) – miközben beilleszthető egyéb himnikus emelkedettségű versei közé – egyértelműen olvasható politikai megnyilatkozásként, ráadásul egyfajta teopolitikai – ószövetségi – magyarázatot ad a terror elfogadtatására (ami rossz történik Izráél számára, az az üdvösség érdekében történik), a költő végül nem lép be a pártba, s később már igyekszik távolságot tartani a hatalomtól. Mindenesetre ez a gesztusa szerepet játszhatott abban, hogy a pesti bölcsészkaron katedrát kapott – de nem könnyen, ezt zökkenőkkel teli folyamatot (pl. a habitusvizsga nehézségeit) egy külön fejezet írja le.

Schein Gábor monográfiájának értelmezései feltétlenül új szempontokat hoznak be a különböző műnemek, műfajok – líra, dráma, nagyepika, kisepika – felől vizsgált szépírói munkásság megértésének folyamatába. Viszont valóban szakkönyv, nehezen olvasható – vagyis az életrajzi mozzanatok egyébként igényes bemutatásán túl a többi, komoly esztétikai-filozófiai okfejtéseket tartalmazó fejezetet alapvetően kutatóknak, oktatóknak ajánlanám elsősorban.

Földes Györgyi

Schein Gábor: Füst Milán, Budapest, Jelenkor, 2017.

Füst… le akarta választani magát a „zsidóról", akinek… adottságait tekintve elfogadni látszik az antiszemita sztereotípiákat

JEGYZETEK

1 Milan Füst: L'histoire de ma femme, trad. par E. Berki-S. Peuteuil, Gallimard, Paris, 1958, 29.
2 Arany Zsuzsanna: Kosztolányi Dezső életrajza, Bp., Osiris, 2017; Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete: kritikai életrajz, Bp., Osiris, 2009; Havasréti József: Szerb Antal, Bp., Magvető, 2013; Szilágyi Zsófia: Móricz Zsigmond, Bp., Pesti Kalligram, 2015.

VÉRESMAJORI ÚTIKALAUZ

„Habár nálam is úgy van, hogy a házmester a feljelentő. Pedig, tanuljuk meg egy életre: nem mindig a házmester a feljelentő. Van úgy, hogy egy jogi doktor, egy pilóta, egy híres író unokája veszi kezébe a sorsunkat. A szomszédunk."

Zoltán Gábor 2016-os *Orgia* c. véres látványszínpadához kell egy kísérő, egy kommentárfüzér és az idén megjelent *Szomszéd* pont ilyen elő-és utótanulmány. Orgia előtti/utáni vérfagyasztó kutatástörténet és memoár, (kriminál)turisztikai bédekker, mely a hajdanvolt budai (XII. kerületi) nyilasok nyomába ered. A Hrapka Tibor tervezte borító beszédes; térkép e táj jegyzetekkel, felcímkézett házszámokkal. Mi rejlik a márványtáblák mögött? Mi van az áldozatok nem létező, ám az elkövetők utódainak annál inkább élő közösségével? Nem mellőzhetőek az aktuálpolitikai utalások; a környéken lankadatlan a hagyomány: egyes házfalakon nyilas múltú írók emlékét dicsőségtábla idézi.

Ha a Városmajor és a Krisztinaváros fái beszélni tudnának... Nem csupán irracionális érzés, hogy vannak itt utcák, házak, lépcsőházak, kapualjak, melyekbe örökkévalóságig beivódott a szorongás. Az itt élő írót vágy fűtötte a *megismerésre*. Mert nemcsak Márai Sándor, Jávor Pál, Solti György, Berény Róbert, Márffy Ödön és más híresség élt itt, de sok hírhedt polgár is.

A leleplezések és lelepleződések tárháza ez az esszéfolyam, az előzmény-regény, az Orgia töredékeivel dúsított honismereti kézikönyv művelődéstörté-neti kulisszatitkokkal. Az Orgia valós alakjai irodalmi művészeti nagyjaink, tudósaink, politikusaink tetteivel fonódnak össze. Kik voltak a bűnsegédek és az embermentők? Hogyan éltek, akár egy lakóközösségben, 1944/45 telén? Milyen kapcsolat fűzte össze Sztehlo Gábort, az antiszemita Árkay építész famíliát és a később kivégzett Endre Lászlót?

A mű eloszlatja a közhelyszerű sztereotípiákat, pl. hogy a nyilasok társadalmi bázisát egy csapat lumpenproli alkotta. Hát nem. A véres tivornyák hangadói művészi hajlamokkal és szexuális ragadozók fantáziáival bíró, ambiciózus nyilasok voltak. A projekt össztársadalmi volt: „...nem bús általánosságokat látok, hanem igazi, példátlan összmunkát, nemzeti összefogást: tekintélyes doktorokat a tölgyfa íróasztalaik mögött, és nyúzó, belező prolikat, mesterembereket."

Hová vezetett Prohászka Ottokár, Bangha páter, Méhely Lajos antropológus, Szabó Dezső és írótársai és más befolyásos értelmiségi és művész szívós munkája, akik hamar körvonalazták, hogy a zsidó nem ember?

Elő-és utókövetés ez a több évtizedes történelmi háttérről, amikor „...minden addig jól féken tartott bolond és bolondéria kiszabadult a világra, miután a felhorgadt nacionalizmusok következtében leomlott a világrend... Az Osztrák-Magyar Monarchia racionálisan irányított, szolid rendje nagyjából féken tartotta a dilinyósokat." Persze, sok „dilinyós" '45 után is masszírozhatta a karrierjét, és sok főkolompost hazafias alapon beszerveztek az ÁVH-ba; Gerebics azaz Szentiványi Kálmán Duna ügynökként, Megadja Ferenc Szlavkó ügynökként tolta a kommunizmus szekerét, és a felelősségre vonás sokszor elmaradt.

A nyilas testvérek testvériséget alkottak, akár a ferences szerzetesrend fráterei és sororjai, nem véletlen, hogy Kun páter kiugrott minorita volt. Összejöveteleik és csoportos vérengzéseik családiasak voltak. Nem a Jóisten, hanem a Sátán fénye világította be a városmajori templomot, mikor Kun misét celebrált vagy nyilas párokat esketett. A szervezet életét erős látványvilág, zeneiség és teatralitás hatotta át. Szlazsánszky Ernő festőművész – Szálasi kebelbarátja – falképeivel gondoskodott a designról. Zenészekben dúskált a társaság, szükségük volt a zene közösségteremtő erejére. Hortobágyi testvér lantművész volt, Horváth Zoltán karmester, Kun páterben hegedűtanári ambíciók feszültek. Pongrácz Zoltán testvér krisztinavárosi lakos Kodály tanítványa volt, nyilas korszakáról nem akar tudni az utókor.

Utódaik köztünk élnek. Lehet-e egy közösségnek bűntudata? Mit láthattak a szemtanúk, mikor a Maros utcai zsidó kórház, az Alma utcai szeretetotthon vagy a Városmajor utcai szanatórium lakóit mészárolták hóhéraik? A Városmajor utca 37 alatti villa nyilas főhadiszállás lett, foglyok sorakoztak itt, és 1944-ben szenteste is várták kivégzésüket.

Sok érintett megtalálta a szerzőt. Az emlékkockák úgy úsznak, mint a Dunába lőtt halottak.

Szarka Zsuzsa

Zoltán Gábor: Szomszéd (Orgia előtt és után), Kalligram, 2018, 392 oldal, 3990 HUF

VIDÍTÓ KEDVEZMÉNYEK!

Ne búsuljon tovább!

A Magyar Narancs-olvasókártyával akár több ezer forintot is spórolhat kedvenc helyein.

Rendelje meg most **11 190 forint kedvezménnyel*** mindössze 21 960 forintért a Magyar Narancsot, és legyen Öné a legtöbb helyen **20 százalék kedvezményre** jogosító „Olvasókártya”!

Már csak ezért is érdemes egy évre előfizetni!

*Az áruspéldányhoz képest.

Az előfizetés lejártáig 20% kedvezmény:
Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Produkciós Közösségi Inkubátorház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Nemzeti Táncszínház | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Szkéné Színház | Trafó | Zsolnay Örökségkezelő (Pécs)
10% kedvezmény: Tranzit Art Café
7% kedvezmény: Líra Könyvesboltok

magyarnarancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANCS

Schiller SZERVIZ

SCHILLER SZERVIZEK BUDAPESTEN, 5 HELYEN!

ISO 9001:2009 SZERINT TANÚSÍTVA

Márkaszervizek és típustól független szervizszolgáltatások; több, mint 25 éves tapasztalattal!

IV. ker., Fóti út 143.
IV. ker., Külső Váci út 20.
XIII. ker., Váci út 113.
XIV. ker., Tengerszem u. 59/A.
XV. ker., Szentmihályi út 142.

Schiller.hu

Újítsa meg tagságát, vagy váljon Ön is Mazsike-taggá!

Miért jó Mazsike-tagnak lenni?

- névre szóló kártya
- kulturális, utazási, és gasztronómiai élmények
- elfogadóhelyek folyamatosan bővülő köre
- a tagsági kedvezmény vonatkozik: a Mazsike saját és partnerei rendezvényeire, kiadványaira, utazásaira

Az éves tagdíj összege 5.000,- Ft, Nyugdíjasoknak 4.000,- Ft, befizetése személyesen irodánkban (1063 Bp., Tüköry utca 3.), vagy átutalással (bankszámlaszámunk: 11709002-20064275) lehetséges.

Mazsike Kulturális Kártya – a biztosan nyerő választás!

MAZSIKE
magyar + zsidó + kultúra = Mazsike

Music for Peace projekt

Helyszínek, időpontok:
2017. szeptember 17-24. Schermbeck, Németország
2018. június 4-9. Budapest

Az Erinnerung, Verantwortung und Zukunft Alapítvány támogatásával létrejött együttműködés a németországi Gesamtschule Schermbeck és a budapesti Lauder Javne Iskola között. Az együttműködés célja egy binacionális klezmer zenekar létrehozása, valamint koncertek, workshopok szervezése a németországi Schermbeck városában és Budapesten a diszkrimináció ellen.

Előzmények:

A két iskola együttműködése már 2013-ban kezdődött, amikor a németországi iskola a Theresienstadtban is bemutatott Brundibar című gyermek musicalt színpadra állította. A Lauder Iskola klezmer zenekara ezután az előadás után nagy sikerű koncertet adott a színházi előadás közönségének.

2016-ban a magyar holokauszt emlékére készített „Az emlékezet rezonanciái" című zenés-irodalmi-vizuális performanszt a német és a magyar iskola diákjai közösen adták elő Németországban.

2017. őszén indult az együttműködés 3. szakasza az Erinnerung, Verantwortung und Zukunft alapítvány jóvoltából, melynek célkitűzése az emlékezet megőrzése, a diszkrimináció megszüntetése.

A két iskola zenekara 2017 szeptemberében találkozott a németországi Schermbeckben, ahol meleg fogadtatást követően azonnal elkezdődött a szakmai munka. Mivel mindkét együttes már jóval a találkozó előtt készült a közös zenélésre, a helyszínen azt kellett megoldanunk, hogy a két különböző összeállítású csapat hogy tud a leghatékonyabban együttműködni. A Schermbeck-i zenekar javarészt fúvós szólamokból áll, ütősök kíséretében, míg a Naim klezmer zenekarban az ütőszekció mellett inkább szólisztikus hangszeresek vannak, ez a két felállás remekül kiegészítette egymást, tulajdonképpen egy nagyzenekari hangzás jött létre. Ez mindkét társaságnak rendkívüli élmény volt, hiszen korábban ehhez hasonlót nem tapasztalhattak.

A németországi tartózkodás ideje alatt a diákok különböző workshopokon is részt vettek, melyeknek témája a diszkrimináció volt.

A német vendéglátók mindent megtettek, hogy ottlétünk alatt jól érezzük magunkat, és ez sikerült is nekik, remek hangulatú próbák, közös programok váltották egymást, és egy teltházas, sikeres koncert zárta a programot.

A német diákok 2018 júniusában hat napot töltöttek a Lauder Iskolában Budapesten. A látogatás célja az együtt zenélés, egymás megismerése, a különböző kultúrák elfogadása maximálisan megvalósult, mint azt már tapasztaltuk az első találkozásunkkor. Az első napokban a fő hangsúlyt a próbákra fektettük, szakmailag és emberileg is kihívás 35 gyerekből, akik nem zenélnek rendszeresen együtt, jól működő zenekart, harmonikus együttest létrehozni akkor is, ha ennek már volt némi előzménye. A közönség és a gyerekek visszajelzései alapján ez sikerült, a napi több órás próba megtette a hatását, először június 6-án a Lauder Javne iskolában adtunk sikeres koncertet, majd ezt követően, június 7-én a Fészek művészklubban léptünk fel a Budapest Klezmer Band-del közösen, ahol szintén tapsvihar követte az előadást.

A próbák és koncertek között több alkalommal volt lehetőségünk német vendégeinknek megmutatni Budapest turisztikai látványosságait, megtekintettük a Dohány utcai zsinagógát, az Operát, a Bazilikát, a Parlamentet, a Duna parti cipők emlékművét, a Lánchidat és a Mátyás templomot is, valamint megcsodálhattuk együtt Budapest esti fényeit az Erzsébet téri óriáskerékről. Esti sétáink során a város hangulatát, pezsgő életét is volt lehetőségük megismerni.

Nagyon jól sikerült egy hetet tudunk magunk mögött, reméljük, lesz lehetőségünk a folytatásra, akár mint vendéglátók, akár mint vendégek. A közös együtt zenélés, kikapcsolódás remek alkalom egymás megismerésére, megértésére, akár életre szóló barátságok megkötésére. Bízunk benne, sok ilyen élményben lesz még része a gyerekeknek. (X)

9 770865 384003 18007